

Van Eversberg tot Eerde

Op zoek naar kastelen en landhuizen
langs de Regge

Ester Smit en Dinand Webbink

Van Eversberg tot Eerde

Bouwhuis bij Eerde.

Ester Smit
Dinand Webbink

Van Eversberg tot Eerde

Op zoek naar kastelen en landhuizen langs de Regge

Fotografie: Willem Wijnen

Nijverdal Uitgeverije 'n Boaken 2013

Deze uitgave kon mede tot stand komen dankzij de zeer gewaardeerde steun van de Ridderschap van Overijssel, de Stichting Fondation Jordaan-Van Heek, de gemeente Hellendoorn en de gemeente Ommen.

Vormgeving: Herman Poorterman, grafisch vormgever

Druk: Verhoek Printing Consultants BV

Eindredactie: Anita Schuurman

De afbeeldingen op de pagina's 14, 29 en 31 zijn digitaal bewerkt door Henk Phijffers. De afbeeldingen op de pagina's 12, 48, 60, 62, 79, 83 en 85 zijn opnieuw gefotografeerd door Henk Koopman.

De fietskaart is vervaardigd door Henk Phijffers.

Met dank aan Evelyn Ligtenberg.

ISBN 978-90-76272-25-2

© 2012 Ester Smit en Dinand Webbink

Tweede druk 2013

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronische of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	7
Kastelen langs de Regge	9
De kaart van Harmen van Delden	
Kastelen	21
Eversberg, havezate en Handel-maatschappij	21
Den Dam en zijn vele Hendrikken	27
Schuilenburg, een roofofslot?	33
Rhaan, 'groot en zwaer'	39
Egede, lieflijk landgoed	45
Mennigjeshave, pastoor en pastorie	53
Eerde, de sage van jonkvrouw Gisela	59
Landhuizen	65
Duivecate en de moord op Doeskotter Fieje	65
Het verdwenen Katenhorst	69
Eelerberg, een Amsterdams landhuis in Hellendoorn	75
Rohorst, een waar paradijsje	79
Archem, verscholen in het groen	85
De kaarten van Thomas Stieltjes	87
Literatuur en bronnen	90
Bijlage:	
Op zoek naar kastelen en landhuizen langs de Regge: fietsroute	

Laan bij Schuilenburg.

Woord vooraf

Harmen van Delden, een zeventiende-eeuwse landmeter, is eigenlijk de aanstichter van dit boekje over kastelen en landhuizen langs de Regge. De Zwollenaar vervaardigde uit hoofde van zijn beroep verschillende kaarten van het schoutambt Hellendoorn. Behalve de kaart van de Regge die op de pagina's 16-17 is afgebeeld, heeft hij bijvoorbeeld in 1647 een kaart getekend van het Noetselerveen, vermoedelijk in verband met de eeuwenlange grensgeschillen tussen de marken Noetsele en Notter-Zuna. Als de ruzies te hoog opliepen werd er een landmeter bijgehaald om het gebied in kaart te brengen. Ook de kaart van de Regge tekende hij vanwege een meningsverschil, in dit geval over de visrechten bij het huis Rhaan. Uiteraard beeldde hij de havezate ook af. Niet topografisch correct, maar uitsluitend om aan te geven waar het kasteel stond. Ook tekende hij Schuilenburg, met watermolen, en huis Egede.

Als je naar de kaart kijkt, valt het op hoe dicht die kastelen of havezaten bij elkaar lagen. Nog frappanter is dat wanneer je je realiseert dat in Hellendoorn langs diezelfde Regge ook nog eens Den Dam en Eversberg stonden en in Den Ham en Ommen Mennigeshave en Eerde. Op een afstand van hemelsbreed nog geen vijftien kilometer stonden zeven havezaten. In totaal waren het er langs het nietige riviertje maar liefst twintig.

Bijna al die havezaten zijn in de negentiende eeuw verdwenen, al staat Eerde er gelukkig nog in volle glorie. Soms zijn er nog restanten te vinden. Zo is Eversberg nu een ruïne en heeft het kasteelterrein van Schuilenburg de laatste jaren een facelift gekregen. Maar waar zijn Rhaan en Den Dam gebleven, hoe zit het precies met Egede en waar lag Mennigeshave eigenlijk? In dit boek nemen we de lezer mee op zoek naar kastelen en landhuizen langs de Regge. Niet alleen behandelen we de geschiedenis van elk huis, maar ook vertellen we wat er nog te vinden is. Soms is dat enkel een laan, een boomsingel of een ondiepe gracht, en valt er verder weinig te zien. Maar toch hopen wij dat de lezer, staande bij een weiland waar het enorme huis Rhaan of het veel kleinere Mennigeshave bij Den Ham ooit stonden, zich een voorstelling kan maken van hoe het geweest is en met andere ogen naar die ogenschijnlijk lege weilanden kijkt.

Februari 2012,
Ester Smit
Dinand Webbink

'Schuylenburg' in 1732 door Cornelis Pronk (1691-1759).

In grijs gewassen pentekening, 11,1 x 18,1 cm.

Gelders Archief Arnhem.

Kastelen langs de Regge

Kastelen op een rij

Langs de Regge wemelde het vroeger van de kastelen. Er stonden langs dit kleine riviertje wel twintig versterkte huizen. Dat moet er indrukwekkend hebben uitgezien. Bij iedere meander doemde er weer een kasteel op, soms zeer robuuste gebouwen, soms flink versterkte boerderijen. De Regge was bijna te vergelijken met het Loiredal. Van de meeste kastelen is tegenwoordig niet veel meer terug te vinden, al is het landschap nog steeds prachtig, mede door de sporen die de rivier en de geschiedenis in het landschap hebben achtergelaten. Wat heeft zich door de eeuwen heen eigenlijk afgespeeld in het Reggedal? Waarom zijn de kastelen verdwenen? En kunnen we er nog sporen van terugvinden?

Kastelenkenmerken

Het begrip kasteel laat zich niet makkelijk omschrijven. Is een kasteel een bouwwerk met een toren? Dan is Eerde geen kasteel. Is een kasteel een onneembare burcht met ophaalbrug? Dan past Egede niet in het verhaal. De hoofdkenmerken waaraan een kasteel moest voldoen waren: een bewoonbaar en verdedigbaar gebouw dat bestemd was voor een aantal mensen, familie en dienaren, een militair garnizoen of hofhouding. Bij een kasteel hoorden ridders en bij ridders hoorden bestuurders; heren en bisschoppen.

Van wie waren de kastelen?

De bewoners van een kasteel of slot waren in de vroegste tijden niet altijd vrij of van adel. Dat kwam door het politieke systeem van de middeleeuwen, het leenstelsel dat in de tijd van Karel de Grote rond 800 werd ingevoerd. Ongeveer honderd jaar later drong het leensysteem door in Salland en Twente, met de bisschop van Utrecht als leenheer. Namens de bisschop beheerden de leenmannen of ridders een door hem aangewezen stuk land. Tot 1225 stonden die leenmannen van onvrrije afkomst onder direct gezag van hun heer en namen ze geen beslissingen zonder diens toestemming. De kastelen werden gebouwd op last van de heer, die zijn macht deed gelden in de streek, langs de grens van zijn gebied, met vaak een grensrivier als verdedigingslijn. De Regge zou een tijdlang, ongeveer tot 1400, zo'n verdedigingslijn zijn geweest. Sommige mensen spraken dan ook van de Reggelinie. Kort gezegd kwam het erop neer dat de havezaten destijds allemaal het bezit waren van de bisschop van

Utrecht. Later in de middeleeuwen namen en kregen de leenmannen meer rechten en vrijheden.

De kastelen verschilden onderling sterk van uiterlijk, in grootte en in de bijbehorende rechten. Over de beleende gebieden werden afspraken gemaakt tussen beide partijen die werden vastgelegd in een document. Als er zich veranderingen voordeden, bijvoorbeeld wanneer een leenman overleed, werden er voor het betreffende leen nieuwe contracten gesloten, of oude afspraken met de nieuwe spelers opnieuw vastgesteld. Zo'n document, een oorkonde, werd ondertekend door de verschillende partijen en gewaarmerkt met een zegel. Dergelijke contracten werden voor het leven gesloten. Veel van die oorkondes zijn nog te vinden in de archieven. Zo is te achterhalen in welk jaar een kasteel voor het eerst genoemd wordt. De kans is groot dat het al langer bestond, maar daar zijn dan geen bewijzen voor. Het uitgangspunt voor de bouw van ieder kasteel is de oudste datum in een oorkonde of ander document. Maar voor dat er sprake was van een kasteel of beter gezegd havezate, stond er op die plaats vaak een hofstede, die langzamerhand uitgroeide tot een versterkte en versteende boerderij.

Lenen voor het leven

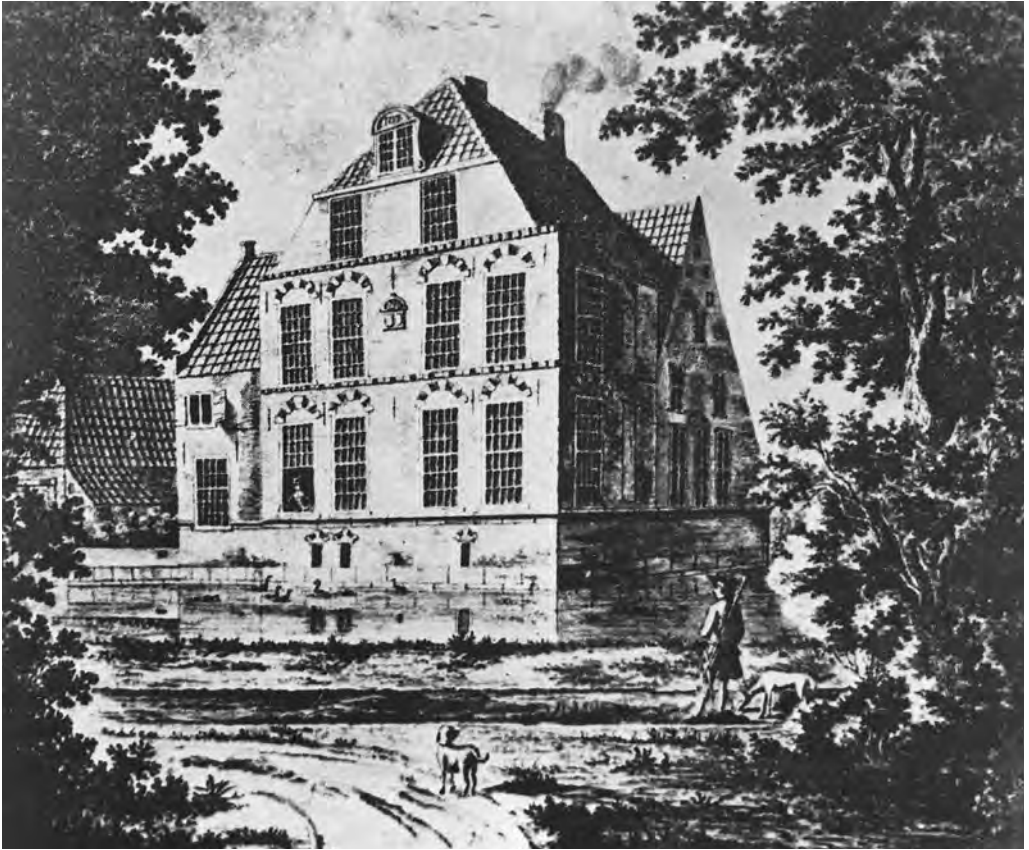
Voor de leenmannen was het niet bepaald een straf om op zo'n kasteel te mogen wonen en het gebied dat daarbij hoorde te beheren. Aan het beheer waren rechten gekoppeld, zodat de leenman zichzelf kon bedruipen en verrijken. De leenman of ridder bewoonde een versterkt huis, of mocht een versterkt huis bouwen (nu zeggen we een kasteel of havezate) en hij mocht het gebied laten bewerken zodat hij ervan kon leven. Dat bewerken liet hij over aan de boeren die bij het land hoorden; de horigen. Daarnaast mocht de leenman op het land jagen, had hij maalrecht (molen), mocht hij zwanen houden, tol en belasting heffen, pacht innen, wegen aanleggen en bruggen bouwen. Hij moest daarvoor wel zijn kasteel onderhouden en versterken wanneer dat nodig was. Daarnaast had de leenman nog andere plichten. Te pas en te onpas moest hij met zijn heer op oorlogspad. Als leenman moest hij beschikken over een volledige oorlogsuitrusting (harnas) en een paard. Soms moest hij zijn heer of bisschop geld of goederen leveren zodat deze op oorlogspad kon gaan. In de loop van de veertiende en vijftiende eeuw werden de rechten en plichten steeds vaker erfelijk. Leenmannen stelden zich minder dienstbaar op jegens hun heer. De ridders begonnen hun kasteel te versterken alsof het hun eigen huis was. Dat zagen we bijvoorbeeld bij Schuilenburg gebeuren. Andere ridders deden het rustiger aan, zoals de bewoners van Egede.

Ridderschap

Door de eeuwen heen was voor een havezate het wooncomfort, en in tijden van oorlog de verdedigbaarheid belangrijk. Een kasteel werd steeds weer aangepast aan de eisen of wensen van de tijd. Er is heel wat verbouwd in al die jaren. Oorlogen zijn nooit gunstig voor kastelen, zeker niet als ze middenin een verdedigingslijn, zoals de Reggeline, lagen. Veel havezaten, denk aan Schuilenburg en Eerde, zijn door oorlogsschade wel eens verwoest of ernstig beschadigd. Onvermoeibaar lieten de bezitters het kasteel na een oorlogsperiode weer opbouwen, aanvankelijk met goedkeuring van de bisschop. Vanaf de vijftiende eeuw waren bewoners van een havezate dikwijls lid van de Ridderschap, een bestuursorgaan waarin de edelen van een gewest verenigd waren. Vanaf het midden van de zestiende eeuw werd het bestuur in Overijssel, toen het Oversticht geheten, gevoerd door de Ridderschap en Steden. Die belangrijkste steden waren Deventer, Kampen en Zwolle. Kort gezegd was de Ridderschap en Steden een voorloper van de Provinciale Staten. Lid van een Ridderschap werd je niet zomaar, je moest van oudsher van adel zijn, of 'riddermatig', zoals dat zo mooi heet. Uiteraard moest je ook man zijn. In de zeventiende eeuw kwam daar nog de eis bij dat je het hervormde geloof moest aanhangen. Maar dat was niet alles: bij een ridder hoorde een havezate en het bezit ervan was ook een randvoorwaarde om zitting te kunnen nemen in de Ridderschap. Een havezate was allang geen leen meer. Het was bezit geworden en leverde politieke macht op. Veel edelen probeerden als het maar even kon een havezate te bemachtigen of hun landgoed op te waarden tot die status. Een havezate kon dus erg klein zijn, maar de bezitters van een havezate hadden inspraak in de politieke besluitvorming van hun gebied.

Havezaten als paddenstoelen

Kennelijk werd er veel misbruik gemaakt van bovenstaande voorwaarden, want het aantal aanvragen om toegelaten te worden tot de Ridderschap steeg gestaag. In 1630 besloot de Ridderschap van Overijssel dat er geen nieuwe havezaten meer gesticht mochten worden. De bestaande havezaten moesten voldoen aan een aantal aangescherpte randvoorwaarden. Zo was een van de vereisten dat een havezate 'adellijk betimmerd' moest zijn. Een dergelijke term bood natuurlijk veel ruimte. Het kwam erop neer dat het ging om een versterkt, verdedigbaar en bewoonbaar huis. Overigens hoefde daar in Overijssel, anders dan in Utrecht, niet per se een gracht bij te horen, hoewel dat meestal wel het geval was. Verder moesten de bewoners van oudsher van adel zijn en de landerijen moesten in ieder geval 25.000 Carolusgulden of meer waard zijn. In dit boek komen zeven havezaten voor die voldeden aan die eisen.

Gezicht op Eversberg. In 1382 wordt Eversberg al genoemd als katerstede, maar het is pas sinds 1612 een havezate.

Anonieme pentekening, omstreeks 1760.

Vlugschrift, verandering en vrijheid

Vanuit het volk, maar ook vanuit de politiek kwamen in de tweede helft van de achttiende eeuw steeds meer stemmen op tegen de wantoestanden onder de boeren, die volgens sommigen als slaven werden behandeld. Het volk werd door Joan Derk van der Capellen tot den Pol in een anoniem politiek vlugschrift in september 1781 opgeroepen om volksmilities te vormen en op te komen voor hun vrijheid.

Toen met de komst van de Fransen in 1795 de Bataafse Republiek in het leven werd geroepen, veranderde er veel in Nederland. Een van de veranderingen was de afschaffing van een groot deel van de adellijke rechten. Het belastingstelsel veranderde onder invloed van de leus 'vrijheid, gelijkheid en broederschap', waardoor grootgrondbezitters voor veel meer werden aangeslagen

dan voorheen. En zo waren er meer veranderingen die voor de adel doorgaans slecht uitpakten, zoals de verhoging van het 'herengeld', de belasting op dienstbodes.

Toen in 1813 het Koninkrijk der Nederlanden gesticht werd, haalde de adel in het Reggedal (voor zover die er nog was) aanvankelijk opgelucht adem. Maar de opluchting bleek van korte duur, want het tij was niet te keren, de meeste adellijke privileges kwamen niet terug. De Provinciewet van Thorbecke in 1850 maakte ook een einde aan de politieke rol van de Ridderschappen.

Blok aan het been

Het bezitten van een havezate was sinds de totstandkoming van de provinciewet niet meer interessant. De adellijke bewoners konden niet langer genieten van alle oude rechten en privileges. Hoe meer bezit men had (kasteel, landgoederen, jachtgebieden), hoe meer belasting er betaald moest worden. Eeuwenlang had de adel door het innen van pacht en belastingen goed kunnen leven. Wellicht dat hierdoor een deel van de adel incapabel was om in te spelen op de moderne tijd en nauwelijks in staat om een landgoed te beheren naar moderne maatstaven, die pasten bij een geïndustrialiseerde samenleving. Maar het was vooral het veranderde belastingstelsel dat leidde tot een reeks faillissementen bij heel veel havezaten (en niet alleen langs de Regge). Vele families die op een havezate woonden, leden al in de achttiende eeuw aan geldgebrek. Schuldeisers lagen op de loer. Het enige redmiddel om hen -in het gunstigste geval- af te kunnen betalen, was de sloop van het kasteel. Er waren verharde wegen nodig en er was behoefte aan bouw-materiaal. Het kasteelpuin dat vrijkwam bij de sloop bracht veel geld op: een trieste recycling. Zo is met het puin van Den Dam de weg van Hellendoorn naar Ommen verhard. Hout leverde ook veel op. Veel eeuwenoude bomen moesten het ontgelden, zoals bij Egede en Den Dam. Om deze redenen is er van havezaten zoals Mennigjeshave en Rhaan nauwelijks nog een spoor terug te vinden. Alles kwam stap voor stap onder de slopershamer. De sloop werd vaak uitgespreid over een paar jaar. Soms werd begonnen met het poortgebouw, of met het spijker, de graanopslagschuur, soms met een gedeelte van het hoofdgebouw. In de tweede helft van de negentiende eeuw was het met de meeste havezaten gedaan, hun glorie dagen waren voorbij.

Benamingen benoemd

Voor de veertiende eeuw bestond het woord kasteel niet. Zo'n behuizing werd huis, veste, slot, borch, burcht, saelstede, ridderhofstad of havezate genoemd. De laatste twee zijn meer regionaal gebonden termen. Ridderhofstad werd

in Utrecht gebruikt, de term havezate kom je vooral tegen in Overijssel, overigens pas na de middeleeuwen. Als we het hebben over havezaten, hoe klein ook, dan hebben we het over een kasteel. Eerde was een havezate, net als Schuilenburg, en Egede -een heel klein kasteeltje met maar een paar vertrekken- was ook een havezate. Bij een havezate stonden een of meer bouwhuizen en vaak een spijker.

In dit verband komt het woord spijker van het latijnse spicarium. Spica is in het latijn graan, een graanopslagplaats dus. Spijkers kwamen al vanaf prehistorische tijden voor in het noorden en oosten van Nederland. In de late middeleeuwen moesten boeren als belasting een deel van de oogst afstaan (en zelf afleveren) aan hun heer aan wie ze horig waren. Het graan werd opgeslagen in een speciaal daarvoor bestemd gebouwtje, het spijker (spijker of spieker) met dikke muren, hoog en droog gelegen binnen de veilige poorten van de havezaten. Er zijn ook spijkers waarin gewoond werd. Veel spijkers zijn in de loop der jaren gesloopt. Bij de havezate stonden ook altijd een of meer bouwhuizen. Soms zijn bouwhuizen nog terug te vinden als boerderij, woonhuis of schuur. Als we de oude tekeningen goed bekijken, lijken sommige bouwhuizen op een schuur, andere zijn heel statig en stonden aan weerszijden op de voorhof van het kasteel. Een bouwhuis kan ook als boerderij op de voorhof van een havezate staan, zoals het geval was bij Den Dam. Vanaf de zeventiende eeuw vormden kasteel en bouwhuizen vaak een U-vorm. Bij het huidige kasteel Eerde is dat goed te zien. Ook bouwhuizen dienden als opslagplaats voor de oogst die de boeren moesten afstaan. Verder woonde er personeel.

De mythe van de onderaardse gangen

Havezate, bouwhuizen en spijker werden omringd door een gracht. Sommige bouwhuizen stonden op een apart omgracht voorterrein, andere op hetzelfde terrein als het kasteel. De grachten stonden uiteraard vol met water, maar dat ging niet vanzelf. De havezaten werden niet voor niets langs rivieren en beken gebouwd. Daar was een praktische reden voor: de gracht, zo belangrijk voor de verdediging, moest van water worden voorzien. Er werden ingenieuze verbindingskanalen en tunnels gegraven vanaf rivier tot aan het kasteel. Met die kanalen of ondergrondse aanvoersystemen bleef de watertoevoer constant. Toen de verdedigingsfunctie niet meer relevant was en de leidingen niet meer onderhouden werden, raakten deze waterwerken wat in de vergetelheid. Bij iedere havezate aan de Regge doet steeds dezelfde mythe de ronde; die van de geheime onderaardse gang. Naarmate de tijd verstreek, werden de gangen steeds geheimzinniger, langer en ingenieuzer. Zo zou er een gang gelopen

Het bouwhuis bij Den Dam, getekend in 1831 door Christaan Biben (1801-1867).

Museum De Valkhof, Hellendoorn.

hebben van Rhaan naar Egede, onder de Regge door, en ook een van Schuilenburg naar Katenhorst. Het is bekend dat Schuilenburg een ondergronds wateraanvoersysteem had voor de slotgracht. Geen geheime gang dus. De geheime gang van Schuilenburg, waardoor honderden mensen zouden zijn ontsnapt, stopt -hoe verrassend- bij de resten van een duiker aan de oever van de Regge. Een watertoevoer dus, voor de gracht van kasteel Schuilenburg. Een gracht is alleen een goed verdedigingsmiddel als er water in staat. Een mysterie armer, maar de historie van de havezaten aan de Regge is rijk genoeg aan andere verhalen. We hoeven er niets bij te verzinnen. De geschiedenis van de Reggevallei is al sensationeel genoeg.

Kaart van een gedeelte van de Regge uit 1639, door Harmen van Delden.
 Archief Hoge Bank en Klaring van Overijssel, HCO Zwolle.

beek

Dijc -

- Landen

- te gooren door -

Canij
Cinck

Dijc -

De kaart van Harmen van Delden

Omstreeks 1639 hadden de drost van Salland en jonkheer Johan van Coeverden, eigenaar van kasteel Rhaan, een verschil van mening over de visrechten in de Regge. Er waren vele adellijke rechten, zoals het windrecht, jachtrecht, tiendrecht (een soort belasting) en dus ook het visrecht. De Van Coeverdens, een van de oudste adellijke families van Overijssel, hadden vanaf 1524 Rhaan in hun bezit. Dat daar visrechten bij hoorden, blijkt uit een oorkonde uit 1466 waar sprake is van de '... huysse ende hoff to Raede myt den visscherien ...'. Johan van Coeverden, die overigens niet permanent op Rhaan woonde, zal dus inkomsten gehad hebben uit het visrijke riviertje. Het probleem met zo'n oude afspraak was dat zelden stond aangegeven bij welk deel van het water het visrecht hoorde. Dat werd bij het opmaken van de oorkonde als bekend verondersteld. Maar bijna twee eeuwen later wist niemand dat nog precies en betwistte men elkaars rechten. Vandaar dat Harmen van Delden de opdracht kreeg om een kaart te maken van de beneden-Regge. Harmen noemde zich 'geadmiteerde Lant-Meeter binnen Zwolle'. Hij gaf daarmee aan dat hij door de overheid geregistreerd was, de nodige examens had afgelegd en daarom gerechtigd was zijn beroep uit te oefenen. Er zijn twee kaarten bewaard gebleven, die ooit waarschijnlijk een geheel vormden. Samen brengen ze de Regge in beeld van Schuilenburg tot het punt waar de Linderbeek in de Regge stroomt (door Van Delden de 'hambeek' genoemd).

De hier afgebeelde kaart van de Regge tussen Schuilenburg en Egede geeft net als de tweede kaart de bochtige rivier nauwkeurig weer. De opdracht van Harmen, die zich ook Lentinck van Delden noemde, bestond ongetwijfeld uit het in kaart brengen van de rivierloop zodat aan de hand daarvan nieuwe afspraken gemaakt konden worden over de visrechten. De kaart geeft enig inzicht in de ruzie, want onder kasteel Rhaan zijn twee hekwerken in de Regge getekend en daarboven staat: 'den aalstal daer over gecontrovetiert is'. Blijkbaar spitste het meningsverschil zich toe op de plaats waar de heer van Rhaan zijn paling liet vangen.

Op de kleurrijke manuscriptkaart staan hier en daar bomen en huizen, en er zijn drie havezaten ingetekend. Geheel links is 't huijss Schuijllenborch' met watermolen afgebeeld. Vervolgens is Rhaan ('t huijss Raeden) te zien, vanwaar de Regge naar Hankate (Hanck Catte) meandert. Daaronder, aan een dode rivierarm, door de landmeter 'oude regge' genoemd, prijkt het door bomen omzoomde huis Egede ('t huijss Eechden).

De Regge is vanaf de negentiende eeuw gekanaliseerd en verlegd om de bevaarbaarheid en de afwatering te verbeteren. De laatste jaren wordt de rivierloop weer 'hersteld' als gevolg van nieuwe inzichten in het watermanagement. Het riviertje krijgt deels zijn oude loop terug, maar er worden ook nieuwe, bochtige rivierbeddingen gegraven. De huidige situatie is daarom moeilijk te vergelijken met die van de kaart van Harmen.

We weten niet hoe het afgelopen is met de ruzie tussen de drost en de kasteelheer. Vaak werden de oudste inwoners van de buurtschap opgetrommeld om te vertellen hoe het volgens hen van oudsher geregeld was. Of dat dit keer ook is gebeurd, weten we niet, maar ze zullen er wel uitgekomen zijn. Jonker Johan was conflicten wel gewend, maar had er aan het eind van zijn leven toch schoon genoeg van. Een kleine tien jaar na de problemen over de visserij deed hij zijn hele bezit over aan zijn kinderen en trok zich terug in Deventer. In Münster was de vrede getekend, de Tachtigjarige Oorlog was voorbij. Hij wilde zich niet meer bekommeren om de 'moyelichheit van de administratie syner tytlyche goederen', de problemen die zijn aardse zaken met zich meebrachten. Liever wijdde hij de tijd die hem nog restte in alle rust aan 'godlycke saecken ende sijn sielle salicheyt'.

De ruïne van Eversberg.

Kastelen

Eversberg, havezate en Handel- Maatschappij

Machtige poort en prachtig hof

Ooit was Eversberg een grote havezate. Volgens overleveringen en oude afbeeldingen stond er een stoere toegangspoort voor het kasteelterrein. Het huis was omgeven door een gracht en was te bereiken via een ophaalbrug. Voor het kasteel en de brug lag een plein met aan weerszijden stalgebouwen. De toegangspoort, of voorpoort, was opgetrokken uit muren van twee meter dik. Verderop, ook omgeven door een brede vierkante gracht, lag een prachtige tuin, de zogenaamde 'Engelse hof'.

Koninklijk huwelijksbemiddelaar

Eversberg wordt al in 1382 genoemd, maar dan nog als katerstede (boerderij). In 1417 wordt een zekere Seine ten Water ermee beleend. Wellicht was hij de vader of grootvader van Johan van den Water die het huis en de omliggende landerijen op 21 april 1457 in beheer kreeg van de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië. Pas in 1605 gebeurde er weer iets op het kasteel dat het vermelden waard is. Adam van Heerde (of Heerdt) en zijn vrouw Cornelia van Coeverden tot Rhaen kregen het in bezit. Deze Adam voegde 'tot Eversberg' toe aan zijn achternaam. Adam doet zijn best om tot de Overijsselse Ridderschap te worden toegelaten en in 1612 lukt dat. Vanaf dat jaar mag Eversberg een havezate genoemd worden.

Veel spannende verhalen over Eversberg zijn er niet te vinden, op een paar ongelukkige huwelijken na. Zoals het stormachtige huwelijksleven van Thimon Cornelis van Heerdt tot Eversberg. Hij was in 1782 getrouwd met Johanna van der Does, maar het was een slecht huwelijk en in 1795 liet hij zich van haar scheiden -iets wat niet veel voorkwam in die tijd- om een jaar later te hertrouwen met Esther Renouf. Deze Thimon diende onder stadhouder prins Willem V en bekleedde later diverse hoffuncties onder koning Willem I. In 1813 hielp hij mee met het ontwerpen van een nieuwe grondwet. Hoewel zijn eerste huwelijk niet goed afliep, speelde hij een belangrijke rol in het arrangeren van het huwelijk van de latere koning Willem II en de dochter van de Russische tsaar, Anna Paulowna. Zijn kasteel de Eversberg verhuurde hij in die tijd. Eversberg werd na een paar jaar leegstand weer

bewoond door Willem Hendrik van Heerdt, zoon van huwelijksbemiddelaar Thimon Cornelis.

Dure avontuurtjes

Door wanbeheer van Timon Hendrik, de oudste zoon van Willem Hendrik van Heerdt, ging het bergafwaarts met kasteel en landgoed. Timon Hendrik leidde een leventje vol braspartijen en feesten. Hij was getrouwd met Johanna Elisabeth Spreutels, een weduwe met een zoontje. Het gezin woonde in het spijker van de Eversberg. Timon Hendrik verbleef vaak in het buitenland om leuke avonturen te beleven, hij was weinig thuis. Op een reis naar Amerika werd hij vergezeld door een knappe, onbekende jongedame. Wat er zich tussen deze twee heeft afgespeeld, laat zich raden. Terug in Nederland liet hij de Eversberg restaureren en opnieuw inrichten. Hij joeg al het geld erdoor, en in 1867 barstte de bom. De familie liet hem wegens verkwisting onder curatele stellen. Johanna wilde van hem scheiden omdat ze erachter was gekomen dat hij een affaire had met zijn veel jongere nicht Louisa Emma Gevers Leuven, die bovendien zwanger van hem was. Na de scheiding trouwde hij in 1868 met dit nichtje. Hun liefdesbaby, Willem Hendrik, stierf reeds het jaar daarop.

Oud marmer opgeknapt

Voor de Eversberg was het onderhoud niet meer op te brengen en in 1867 werd de havezate met de boerderijen, een jeneverbranderij en de graanschuur (het spijker) te koop aangeboden. Het huis moet prachtig geweest zijn, met een marmeren gang, marmeren schoorsteenmantels en prachtige meubels. De Eversberg kwam uiteindelijk als beleggingsobject in het bezit van de familie Ten Cate uit Almelo. De havezate wisselde de daarop volgende decennia in rap tempo van eigenaar, voor een kasteel geen gunstige randvoorwaarde. In 1882 kwam het in het bezit van de notarissenfamilie Veening. De Eversberg bestond toen uit een landgoed, de havezate zelf, twee bouwhuizen en een boswachterswoning. In 1887 werd een groot gedeelte van het kasteel gesloopt. In het resterende deel ging de familie Veening wonen. In 1933 stond de Eversberg, althans wat er van over was, weer te koop. Jan de Boer werd eigenaar en verkocht het door aan Emile van Heerdt tot Eversberg. De familie van Heerdt tot Eversberg kwam na meer dan zestig jaar eigenlijk weer thuis. Ze ging er niet zelf wonen, maar liet het landgoed opknappen. Nieuwe lanen werden aangelegd en de oude havezate werd verbouwd tot een nieuw landhuis in oude stijl, op de oude fundamenten van het kasteel. Het werd verhuurd aan jonkheer U. de Kempnaer. Het lot echter was Eversberg niet gunstig gezind. In 1943 woedde er een hevige brand die het landhuis totaal verwoestte.

Thomas Ainsworth

In 1835 betrok een Engelsman de leegstaande havezate. Ingenieur Thomas Ainsworth was na wat omzwervingen in de zuidelijke Nederlanden en de Zaanstreek in Twente terecht gekomen. Hij adviseerde de Nederlandse Handel-Maatschappij om de snelspoel te introduceren en deze verbeterde weefmethode aan Twentse boerenjongens te leren om zo de productie van geweven stoffen te verhogen. Door de afscheiding van België in 1830 was de Vlaamse textielindustrie voor de noordelijke Nederlanden verloren gegaan. Na een weefschool in Goor te hebben opgericht, wees Ainsworth de Handel-Maatschappij op de kruising van de Regge en de omstreeks 1830 aangelegde weg van Zwolle naar Almelo: een ideale plek voor de vestiging van een magazijn, een 'factorij'. Op die plek konden de katoentjes uit Twente worden ingezameld en over de Regge of desnoods via de weg worden vervoerd richting Zwolle, Amsterdam en verder. De Nederlandsche Handel-Maatschappij besloot havezate Eversberg te huren en vestigde daar een magazijn en een kantoor. Ainsworth ging er wonen. Zijn vrouw vond een verblijf *in the middle of nowhere* maar niets en bleef liever in het mondaine Brussel.

Aan de andere kant van de Regge werden een jaar later een magazijn, een fabriek en de nodige woningen voor bazen en arbeiders gebouwd. Ainsworth zelf liet een modelweverij, een kettingsterkerij en een vlasspinnerij bouwen. Er ontstond een nederzetting. De in Amsterdam zetelende directie van de Handel-Maatschappij besloot dat deze een naam moest hebben. Na wat wikken en wegen werden voorstellen als Houvendaal (naar de president van de handelsmaatschappij) en Nijverheidsoord verworpen en werd het Nijverdal.

Ainsworth woonde tot 1841 met zijn huishoudster op Eversberg. De Engelsman wordt nog steeds geëerd als de stichter van Nijverdal, al was dat in feite zijn opdrachtgever, de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Ainsworth werd geroemd om zijn technisch vernuft, maar zakelijk gezien ging het hem niet voor de wind. Zijn modelweverij leed een noodlijdend bestaan. Ainsworth overleed in 1841 vrij plotseling in alle eenzaamheid aan 'eene bloedstorting'.

Nijverdal bleef groeien, al konden de boeren uit de nabijgelegen, eeuwenoude Noetsele niet wennen aan de naam. Ze bleven de nieuwe nederzetting tot in de twintigste eeuw 'n Eversberg' noemen.

Zichtbaar verleden

Wanneer je het riviertje de Regge via de houten fietsbrug oversteekt, beland je op het voormalige landgoed van de havezate Eversberg. Het Veeningsbos, zoals oudere Nijverdallers het noemen, naar een van de vroegere eigenaren mr. Jolle Veening, herbergt vele sporen van dit landgoed. Het is de moeite

'Huis Eversberg 1870'. In de onderste marge van de aquarel zijn de namen van de beplanting aangegeven. Rechts is tussen de bomen door de gracht te zien, die nu nog deels aanwezig is. Aan de overzijde van de gracht zijn slingerpaden te zien, de 'Engelse hof'. Deze in landschapstijl aangelegde tuin is eveneens nog aanwezig, maar geheel overwoekerd.

Anoniem, aquarel, 17,5 x 31,3 cm.

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag.

waard om dit gebied wandelend te verkennen. Waar de Boskronkel haaks linksaf slaat, is rechts een slordig bestrate bosweg te zien. Dit is een vroegere oprijlaan van het kasteel. Als je de laan helemaal zou kunnen afrijden richting de Grotestraat (de spoorbaan verhindert dat), kom je bij twee fraaie, groen en wit geschilderde gietijzeren hekpalen met de tekst Huize Eversberg. Op de kasteelplaats zelf zijn rechts van het fietspad de overwoekerde zeventiende-eeuwse kelders van de havezate te zien en een stukje van de gracht, die eertijds het hele huis omsloot. Aan de andere kant van het pad ligt de Engelse hof, eveneens omgeven door een gracht. Iets verder gaat het pad naar links en aan de rechterkant loopt de Duustre Allee of het Slingerp pad. Dit was oorspronkelijk een berceau, een kronkelend laantje van ineengevlochten beuken. Hierdoor zijn de grillige vormen van de soms enorme beuken te verklaren.

Bij een langer bezoek is op het landgoed veel meer te ontdekken: prachtige lanen, een fraai vijvertje met een eiland, en een kunstmatig heuveltje, de Koepelberg geheten.

Waar?

De overwoekerde ruïne van Eversberg ligt in Nijverdal ten oosten van de Regge aan het fietspad de Boskronkel.

Zicht vanaf de kasteelplaats van Den Dam op de katholieke kerk. Toen de kerk in 1877 werd gebouwd was Den Dam al gesloopt.

Den Dam en zijn vele Hendrikken

Ruzie

Wie zich in de familiegeschiedenis van kasteel Den Dam verdiept, komt erachter dat er tussen de erfgenamen nogal wat ruzies werden uitgevochten. Den Dam wordt voor het eerst genoemd in verband met Rixa ten Damme en wel in 1382. Zij trouwde met Hendrik Schaep, die in dienst was bij de Utrechtse bisschop Floris van Wevelinkhoven. Rixa en Hendrik kregen twee zoons, Evert en Hendrik. Evert trouwde met Margeretha van Keppel en kreeg met haar twee zoons en een dochter. Een van hen, Hendrik, trouwde in 1441 met Hadewich van Beveren. Ze kregen onder andere een zoon die ook Hendrik heette. Toen vader Hendrik overleed, trouwde Hadewich met Berend van Bevervoorde. Berend zag het wel zitten op kasteel Den Dam en wilde het toevoegen aan zijn bezittingen. Zoon Hendrik vond dat maar niets. Hij kon al niet zo goed met zijn stiefvader opschieten en het feit dat hij aasde op het familiebezit stemde hem niet gerust. De beide heren kregen zo'n vreselijke ruzie dat de heer van Almelo eraan te pas moest komen. Deze besloot dat Hendrik en niet zijn stiefvader alle rechten had op havezate Den Dam.

Rijke jonkvrouw

Hendrik was blij en hij besloot in 1503 een nieuw huis te bouwen. Met de bouw van zijn nieuwe kasteel verstevigde hij zijn positie en werd een belangrijk man in het gebied langs de Regge. Waar haalde deze Hendrik het geld vandaan? Hij had enige tijd daarvoor jonkvrouw Anna van Ossenbroek leren kennen. Deze dame bracht waarschijnlijk ook het nodige geld in en mede daarmee financierde Hendrik de bouw van het nieuwe huis Den Dam.

Hendrikken en hun welgestelde vrouwen

Of Hendrik en Anna een goed huwelijk hadden, is niet bekend. Wel was de verbintenis economisch gunstig, gezien de nieuwe bouwactiviteiten. Hendrik en Anna kregen in ieder geval een zoon, die ze Hendrik noemden. Deze zoon werd in 1531 met het goed beleend, zoals ze dat in die tijd zeiden. Vele Hendrikken volgden elkaar op: Hendrik huwde met Adriana van der Hoeve, zij kregen een zoon en noemden hem uiteraard Hendrik, om gek van te worden. Deze zoon verloor gaandeweg zijn verstand. Zijn kinderen maakten zich zorgen over hoe hij de havezate Den Dam beheerde. Rond 1600 lieten zij

Hendrik de Olde, zoals hij genoemd werd, onder curatele stellen. Lutgerd van Voorst tot de Grimberg nam voorlopig de zaken waar voor haar oudste zoon. Hendrik de Olde overleed in 1620. De jonge Hendrik betrok in 1629 de havezate en in 1630 trouwde hij met Mechteld Sloet. Helaas stierf zij met haar kind in het kraambed. Zijn tweede vrouw, Elisabeth van Haeften, was zeer bemiddeld. Van haar geld lieten ze huis Den Dam flink verbouwen. In 1646 was de nieuwbouw klaar. Den Dam bestond toen uit een groot L-vormig gebouw, een deel telde twee en een deel telde drie verdiepingen. Het was een flinke havezate met wel negen haardsteden. Dat wil zeggen dat er in ieder geval negen verwarmde vertrekken waren, het huis had waarschijnlijk nog meer kamers. Het gebouw had een prachtige renaissancegevel. De dochters uit het huwelijk van Hendrik en Elisabeth gingen allemaal het klooster in. De zoon, die -hoe verrassend- Hendrik heette, werd geboren in 1643. Hij was de laatste Hendrik die kasteelheer was van Den Dam. Hij trouwde in 1671 met Anna Dorothea van Arnhem van Harsseloe.

Rampjaar 1672

Er braken op Den Dam afschuwelijke tijden aan. Anna Dorothea stierf met haar kind in het kraambed en op politiek gebied was het zeer onrustig in Overijssel. Nederland werd door vier grootmachten aangevallen: Engeland, Frankrijk, het bisdom Keulen en het bisdom Munster. Overijssel werd onder de voet gelopen door de bisschop van Munster, een ijzervreter en fanatiek katholiek. Hij wilde zijn veroverde gebieden onder de strenge katholieke leer brengen. Omdat in Nederland en in Overijssel de protestanten aan de macht waren, laaiden de conflicten soms hoog op. Kastelen die op strategische plekken lagen, zoals die aan de Regge, hadden nogal eens te lijden onder de oorlogshandelingen. Hendrik was in dienst van het Staatse leger en daarom vaak in Den Haag, het centrum van de toenmalige macht. Hij overleed er in 1674. Zijn broer Herman erfde de havezate. Sinds de voornaam Hendrik niet meer onder de erfgenamen werd gevoerd, leek het bergafwaarts te gaan met de havezate. Per generatie werd Den Dam vanaf die tijd door een andere familie bewoond. In de zeventiende eeuw stond het gebouw herhaaldelijk leeg, de negen vuursteden bleven koud en dat was voor de havezate niet bevorderlijk. De toenmalige bewoners (of beter eigenaars, want wonen deden ze er niet meer, in ieder geval niet permanent) aan het einde van de zeventiende eeuw waren Willem van Wassenaar en zijn vrouw Petronella Schaep. Zij kregen tien kinderen die geen van allen een binding hadden met het mooie Den Dam. Allen waren ze geboren in Den Haag en daar lag hun toekomst.

Een dame geniet van het riante uitzicht dat de waterallee bij havezate Den Dam biedt.

Tekening van Christiaan Biben, 1831.
Museum De Valkhof, Hellendoorn.

De laatste Schaep

In de achttiende eeuw werden de tuinen opnieuw aangelegd en verfraaid. Er werd een zogenaamd Grand Canal of water-allee gegraven; een kunstmatige, kaarsrechte gracht, die het landgoed en het uitzicht daarop vanuit het prachtige kasteel moest veraangenamen.

Ongeveer in 1738 verkocht Hermelina van Wassenaar-Schaep, die niet meer op Den Dam woonde, maar de laatste eigenaar was die Schaep heette, het slot aan de rijksbaron Alexander Carel van Heyden. Hij betrok Den Dam samen met zijn vrouw Esther de Jausaud. De moeder van Esther, die door het leven ging als de douairière De Jausaud, woonde ook op de havezate. Naast een hele schare kinderen woonden er verder een kamenier, drie meiden, een koetsier en een hovenier. Van Heyden zal er zelf niet veel vertoefd hebben, want hij

was kamerheer van prins Willem IV. Zijn vrouw Esther was een mondainer leven gewend en was met haar kinderen ook regelmatig elders. Waarschijnlijk woonden ze alleen 's zomers op Den Dam. Toen Van Heyden drost van Drenthe werd, deed hij de havezate weer van de hand. In de kleine honderd jaar die volgen wisselden eigenaren en kopers elkaar snel af. In 1811 werd het goed met kasteel weer eens verkocht. Ditmaal werd mr. Johannes van der Plas Bouwmeester de nieuwe heer van Den Dam. Hij was de laatste schout en werd in de Franse tijd de eerste burgemeester ('maire' op zijn Frans) van Hellendoorn. In de Franse tijd kreeg Nederland een nieuwe bestuursvorm, vele oude functies verdwenen en er werden nieuwe ambten in het leven geroepen, waaronder dat van burgemeester.

Verkocht en gesloopt

In 1861 was het echt gedaan met Den Dam. Het buitengoed werd openbaar verkocht, een slecht voorteken. Dankzij de inventarissen van toen weten we waaruit het landgoed bestond: herenhuis (het grote kasteel zelf), schuur (waarschijnlijk het spijker), tuin, vijver en grachten. De koper kocht het voor de grond en liet het kasteel in 1862 slopen. De grachten waren nog aanwezig. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw werd er nog op geschaatst. Op een kaart uit het einde van de negentiende eeuw wordt het Grand Canal nog aangegeven. In 1958 werden de resten van het landgoed aangekocht door de gemeente Hellendoorn. Geleidelijk aan werden de grachten gedempt en het terrein geëgaliseerd om er sportvelden aan te leggen. De laatste gracht werd in 1969-1970 gedempt.

Op deze kaart van omstreeks 1870 van ingenieur Thomas Stieltjes is de waterallee getekend. Bij de Regge was een bruggetje dat ook op de vorige tekening is te zien. Aan weerszijden van het 'grand canal' stond een dubbele bomenrij.

Collectie Stieltjes, HCO Zwolle.

Den Dikken van Den Dam

In 1831 volgt Johannes Conradus Bouwmeester zijn oom Johannes van der Plas Bouwmeester op als burgemeester van Hellendoorn. Hij is de laatste bewoner van havezate Den Dam en werd door zijn plaatsgenoten wat oneerbiedig 'den Dikken van Den Dam' genoemd. Na zeven jaar ging hij rentenieren, al is hij nog wel enige tijd actief als exploitant van een weverij met 32 handweefgetouwen. Hij was een graag geziene gast bij herberg het Zwarte Peerd, gelegen net buiten het kasteelterrein. Hij placht daar de Overijsselsche Courant hardop voor te lezen aan de andere stamgasten, die hem als dank regelmatig op een borreltje trakteerden. Om het zichzelf gemakkelijk te maken had hij twee bomen aan weerszijden van de oprijlaan naar Den Dam wit laten schilderen, zodat hij in het donker na café-bezoek de poort makkelijker kon vinden.

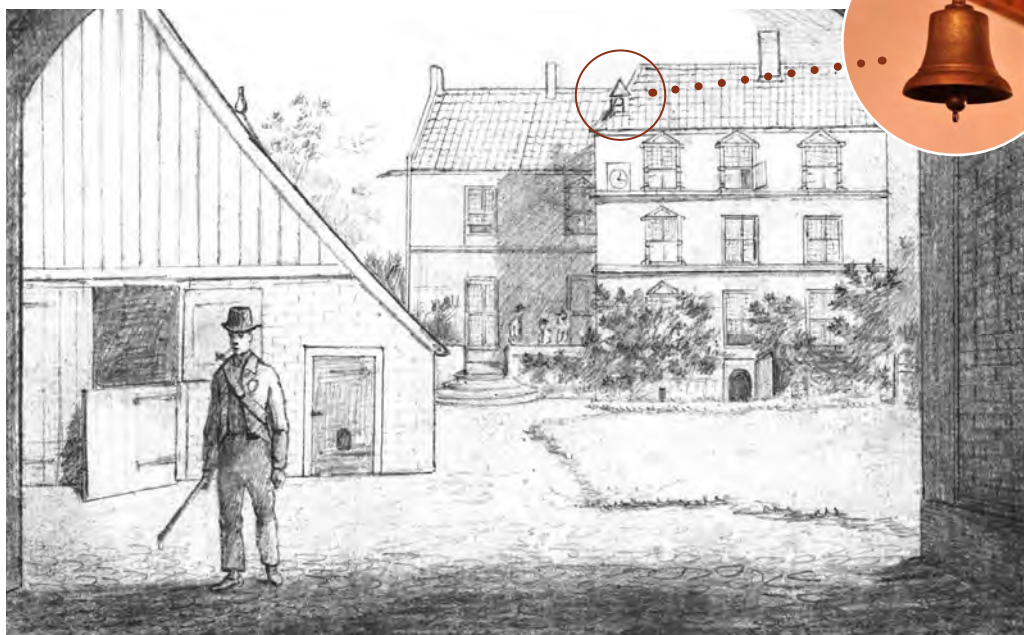
Het Zwarte Peerd heeft nog tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw dienst gedaan als café annex winkel en is thans fraai gerestaureerd.

Zichtbaar verleden

Het paadje dat vanaf de Bibenstraat naar het sportcomplex leidt was mogelijk een zijlaantje van de eigenlijke oprijlaan, die pal langs de zuidelijke muur van de rooms-katholieke kerk liep. Het huis de Voordam, gelegen aan het begin van het zijlaantje, werd gebouwd in 1849. De havezate stond er toen nog en de naam van het huis is dus zeer toepasselijk. Het werd gebouwd voor de jonge weduwe Johanna Elisabeth Ninaber-Biben, familie van de toenmalige bewoners van de havezate. Van de imposante zeventiende-eeuwse havezate zelf is niets meer over. De bomen achter de katholieke begraafplaats markeren een deel van het kasteelterrein dat verder grotendeels onder de groene zoden ligt van het sportcomplex De Voordam, dat dus eigenlijk Den Dam zou moeten heten.

Waar?

Den Dam lag in het dorp Hellendoorn ten zuidoosten van de rooms-katholieke kerk, tussen de Bibenstraat en de Kasteelstraat.

Zicht vanonder het poortgebouw op het bouwhuis en op de havezate Den Dam. In de gevel is een uurwerk te zien en daarboven een dakruitertje. Daar hing een bel die zich momenteel in museum De Valkhof bevindt, een van de weinige tastbare herinneringen aan Den Dam.

Tekening van Christiaan Biben uit 1831.
Museum De Valkhof, Hellendoorn.

Via de in 2005 gebouwde brug over de gracht is het kasteelterrein van Schuilenburg te bereiken.

Schuilenburg, een roofofslot?

Tol en roof

Op 18 mei 1339 verklaarde de bewoner Johan van der Molen het huis bij de molen verkocht te hebben aan Johan van Almelo. De molen bij het versterkte huis was de enige in de verre omtrek. Vermoedelijk was het een watermolen al is het niet uitgesloten dat er toen ook al een windmolen stond. Bij het huis hoorden rechten, zoals het recht om tol te heffen en te jagen. De kasteelheer was baas over de molen en had het recht om zwanen te houden. Schuilenburg, toen nog Ter Molen geheten, had een belangrijke strategische ligging, want het was gelegen aan de weg van Zwolle naar Twente, precies daar waar deze de Regge op een doorwaadbare plaats kruiste (pas aan het einde van de zeventiende eeuw kwam hier een brug). Een mooie plek om tol te heffen en vaargelden te eisen voor passerende schepen. En daar bleef het niet bij. Van tenminste een kasteelheer is bekend dat hij kooplieden van Deventer, Kampen en Zwolle lastig viel. Om deze reden wordt Ter Molen ook wel een roofofslot genoemd.

Roerige tijden

Huis Ter Molen was door zijn strategische ligging regelmatig het middelpunt van gevechtshandelingen. Oorlogsschermtuelingen zijn voor een kasteel nooit gunstig. Ter Molen kende roerige tijden, waarvan sporen zijn teruggevonden in de bodem. Meermalen is het kasteel verwoest of beschadigd. Maar de bewoners van het kasteel waren ook niet altijd lieverdjes. In 1380 woonde er ridder Zweder van der Schulenburg. Zweder verdiende de kost met tolheffen en het uitschudden van reizigers. De baas van Overijssel, de bisschop van Utrecht, Floris van Wevelinkhoven, was de praktijken van de Hellendoornse kasteelheer beu. In 1381 verwoestte hij met zijn leger het kasteel om zijn macht te doen gelden.

Wrede kapitein en andere enge beheerders

Omdat Ter Molen op een strategisch punt lag, werd het slot snel weer herbouwd om nog groter en sterker te herrijzen. Bijna tweehonderd jaar later, in 1580, werd Ter Molen, dat toen ook 'Schulenburg' genoemd werd, bewoond door een kapitein van het Staatse leger, Joachim Pruyt, bijgenaamd 'de Beul van Delden'. Hij was brutaal en wreed, en terroriseerde de hele streek. Met veel geweld eiste hij wapens van de stad Deventer, en liet hij klokken

uit kerktorens stelen om zichzelf te verrijken. Joachim vluchtte naar Zwolle voor de Spanjaarden, waar hij werd gevangengezet en onthoofd. De mensen haalden opgelucht adem. De streek was weer veilig, maar niet voor lang. Uit die tijd stamt ook het verhaal over een beheerder die het nog een graadje erger maakte. Niemand durfde in de buurt van de burcht een voet te zetten. Toen een belastingontvanger een keer bij het kasteel de achterstallige betalingen wilde innen, werd daar geen gehoor aan gegeven. Om de mensen schrik aan te jagen, liet hij zijn soldaten enkele boeren opsluiten. Soms trokken zijn soldaten er zelf op uit om buit te innen. De belastingontvanger kreeg daar na enige tijd moeite mee. De bewoners in de omgeving van het kasteel hadden het al zo zwaar, want over het slot deed het verhaal de ronde dat er achtentwintig personen sinds hun bezoek aan het kasteel vermist, 'gestorven en verdorven' waren. Het ging om onschuldige vrouwen, mannen en kinderen.

De watermolen van Schuilenburg, geschilderd in 1845 door de Zwollenaar Gerardus Meijer (1816-1875). De korenmolen was kort daarvoor buiten gebruik gesteld, het waterrad was verwijderd. De onder water gelegen stenen vloer van de schutstal, links naast de molen, is nog aanwezig.

Gemeente Hellendoorn.

Ze gingen naar binnen om nooit meer terug te keren. De belastinginspecteur vond het na het horen van dit verhaal niet meer zo nodig om van Schuilenburg belasting te innen.

Niemand

Bij een volkstelling in 1748 stond: 't Huijs Schuilenburg niemandt', met andere woorden; het kasteel stond leeg. Leegstand is slecht voor een kasteel en Schuilenburg werd een bouwval. In 1780 schreef iemand dat er van het huis niets meer te zien was. De puinresten werden vijftig jaar later gebruikt voor het verharderen van de weg van Zwolle naar Almelo. De watermolen stond er in ieder geval in 1847 nog, maar was al enkele jaren eerder buiten gebruik gesteld. De grond was tot 1854 in bezit van de adellijke familie Van Rechteren. Momenteel is het kasteelterrein eigendom van de gemeente Hellendoorn.

Zichtbaar verleden

Je hoeft niet veel fantasie te hebben om te zien dat hier ooit een groot kasteel heeft gestaan. De gracht is vanaf 1995 hersteld, zodat de bezoeker kan zien waar het kasteel in vroeger jaren stond. Wie nu een spade in de grond steekt, zou wel eens kunnen schrikken, omdat de kans op skeletten te stuiten niet denkbeeldig is. In de loop der jaren zijn er meerdere resten gevonden van menselijke geraamtes.

Bij Schuilenburg hoorden een dubbele watermolen en een windmolen. Gezien vanuit Hellendoorn is ongeveer honderd meter voor de brug links een door bomen omzoomde, kronkelende waterloop te onderscheiden. Dat is de molenbeek die de watterraderen liet draaien. De beek, een omleiding van de Regge, is ook op het kasteelterrein terug te vinden.

De monumentale boerderij voor het eigenlijke kasteelterrein van tegenwoordig was een van de bouwhuizen van Schuilenburg en heeft de toepasselijke bijnaam Bouwhuis of Bouws. De dubbele bomenrijen langs de huidige Schuilenburgerweg worden de Bouws Beume genoemd. Links van de schuur, nu een horecagelegenheid, ligt het kasteelterrein waar het vrij wandelen is. De plek waar het kasteel stond, is gemakkelijk te vinden. De gracht is er nog, of beter gezegd, is er weer, evenals de brug die naar het kasteel leidde. Deze is in 2005 gebouwd op de fundamenten van de oude brug. In de muur en de brug zijn brokken natuursteen verwerkt die ter plaatse zijn gevonden. Op het terrein zijn verschillende kanonskogels aangetroffen waarvan er één is ingemetseld in de brug. De heuvel links van de gracht is eind twintigste eeuw aangelegd en is een onderkomen voor vleermuizen. Langs het heuveltje stroomt de molenbeek. Bij het brugje is rechts in de beek bij laag water de

Op de kaart van Stieltjes is goed te zien dat Schuilenburg pal aan de Regge stond (1868-1872).
Collectie Stieltjes, HCO Zwolle.

vloer van de schutstal te zien (de schutstal regelde de toevoer van het water). Meteen achter deze schutstal bevonden zich de waterraderen en het molengebouw. Op de linkeroever stond de korenmolen, rechts de oliemolen. Helaas is er niets meer van over.

Links van het bruggetje loopt een smal, lieflijk slootje, een restant van de buitengracht.

In de Sagenschuur is meer informatie over Schuilenburg te vinden. Er zijn diverse archeologische vondsten, zoals een kuisheidsgordel, munten, pijpenkoppen en allerlei aardewerk te bezichtigen.

Tegenover Bouwhuis leidt de weg met zijn hoge houtwallen naar de plaats waar de Schuilenburger windmolen stond. De verhoging links van de weg na ongeveer vijfhonderd meter geeft de plaats aan van de oudste windmolen van Hellendoorn. Hij stond er in elk geval al in 1429, maar was waarschijnlijk nog ouder. De molen werd omstreeks 1940 onttakeld en de molenromp, die er nog tot 1994 stond, is gebruikt bij de herbouw van molen De Vliet in Meppel. Een van de kleinere pachtboerderijen van het kasteel Schuilenburg is te vinden

wanneer u de eerste zandweg rechts inslaat. Na honderd meter staat links een bijzonder fraai, oud boerenhuisje, dat het Leemhusie of Kniephusie heet. De leem is terug te vinden in de wanden van dit pittoreske vakwerkboerderijtje. De laatste bewoners, drie broers die de Kniepvèente werden genoemd, wonen er niet meer, maar gaven hun bijnaam door aan het huisje.

Waar?

Het kasteelterrein van Schuilenburg te Hellendoorn is te vinden aan het einde van de Schuilenburgerweg op de westoever van de Regge.

Op de voormalige kasteelplaats van Rhaan domineren nu hoogspanningsmasten.

Rhaan, 'groot en zwaer'

Rooien of roden

In 1382 werd kasteel Rhaan voor het eerst vermeld als belangrijk huis. Vroeger sprak men ook van Huys te Raede. Rhaan was erg belangrijk omdat het op een strategisch punt bij de Regge lag. Rare naam, Rhaan, het woord gaat terug tot ver voor de twaalfde eeuw. Rhaan komt van roden of rooien, een manier van ontginnen. (Lokaal zegt men: Rhoan, dat ligt al dicht bij 'rooien'). Hoe ging dat in zijn werk? Stukken bos werden gekapt en vervolgens in brand gestoken. De restanten van de stammen en de wortels werden vervolgens verwijderd, het eigenlijke rooien. De veraste grond die achterbleef was geschikt voor landbouw. Door de as- en houtresten was de grond vruchtbaar. Een nogal primitieve en niet erg duurzame manier van ontginnen, die doorging tot de vijftiende eeuw. Kasteel Rhaan dankte hieraan zijn naam, het zal op zo'n geroid stuk land zijn gebouwd.

Gelders juk

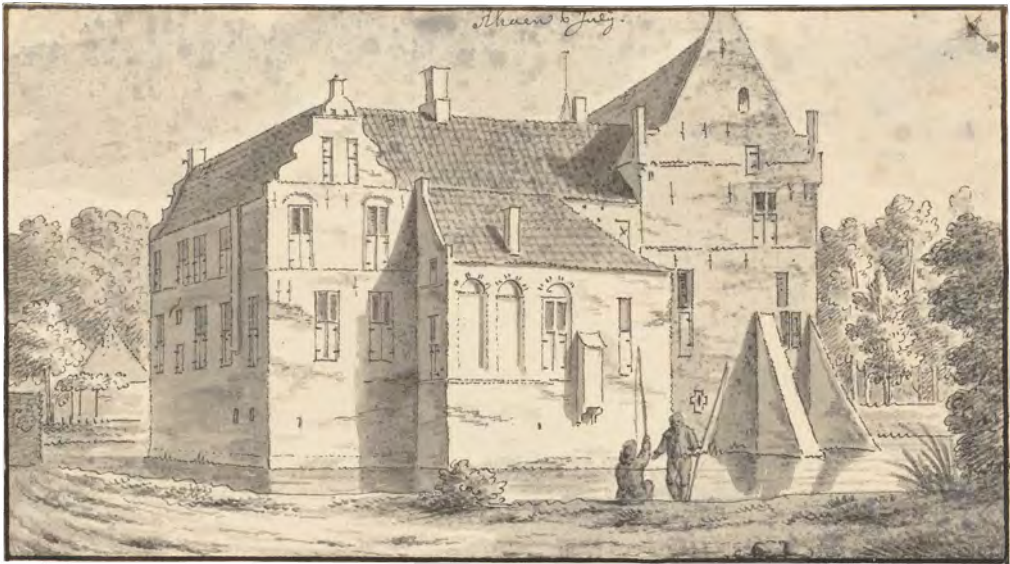
De havezate kende roerige tijden. De Regge was in die tijd een bochtige rivier die de verschillende dorpen en buurtschappen met haar meanders verbond. Wie kasteel Rhaan had, had de macht over een groot deel van dit gebied. Toen Overijssel en Gelderland in oorlog met elkaar waren, verwoestte de krijgs-lustige hertog van Gelre het kasteel. Met zijn troepen stroopte hij Overijssel af, op zoek naar buit. De bewoners van Rhaan zagen in 1524 hun kasteel in vlammen opgaan en de resten ervan werden door de hertog met de grond gelijk gemaakt. In 1527 zag Overijssel kans zich te bevrijden van het Gelderse juk door een verbond aan te gaan met Karel V. Daar had de grillige hertog niet van terug. Rhaan was nog een ruïne, maar vrij van de Geldersen en werd na 1566 herbouwd.

Stevige herbouw

Door vererving kwam het slot in handen van de familie Van Coeverden, een van de oudste adellijke families van Nederland. De Van Coeverdens herbouwden het kasteel. Het kreeg een U-vorm en een vierkante toren. In de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd ook bij kasteel Rhaan hevig gevochten. Dan weer viel het kasteel in Spaanse, dan weer in Staatse handen, dat wil zeggen onder prins Maurits. Ongetwijfeld liep het kasteel ook in deze tijd weer schade op. Maar de bewoners lieten zich niet uit het veld slaan en zullen

het kasteel wel weer opgeknapt en uitgebreid hebben. Gelukkig braken er rustiger tijden aan voor Rhaan. In 1683 werd vanwege weer een vererving de balans opgemaakt. Het huis had zes vuurhaarden en twee ovens, dat wil zeggen dat er in het hoofdgebouw tenminste zes vertrekken verwarmd konden worden; niet voor niets werd Rhaan in de achttiende eeuw omschreven als een 'groot en zwaer gebouw'.

'Rhaan, 6 July' [1732] door Cornelis Pronk.
In grijs gewassen pentekening, 10,7 x 19,5 cm.

Rijksprentenkabinet Amsterdam.

Chronisch geldgebrek

Veel bewoners van de havezaten leden aan chronisch geldgebrek en moesten stukken land, boerderijen en zelfs meubels verkopen om het hoofd boven water te houden. Bij de havezate Rhaan ging dat helaas niet anders. Elisabeth Caroline van Pappenheim erfde het in 1818 van haar moeder. Rhaan bestond toen uit een groot kasteel, bouwhuizen, tuinen, weiden, hooi- en bouwlanden, erven en katersteden, een spijker (oude graanschuur) en een 'tuin tot vermaak', het zogenaamde Slingerbos. Een aardig bezit, waar wat moois van te maken zou zijn. Echter, er hing een zwaard van Damocles boven de havezate; Rhaan was belast met een hypotheek van 45.000 gulden en allerlei andere schulden. Zelfs in onze tijd is dit veel geld, toen was het een astronomisch hoog bedrag. Geen rooskleurig vooruitzicht voor Elisabeth, maar de nieuw-

bakken eigenaresse trouwde in 1819 en besloot op Rhaan te gaan wonen. Een jaar later stierf zij al, ze was slechts 34 jaar. Haar weduwnaar, Willem Robert Jan Walraven van Heeckeren van Overlaer, hertrouwde in 1821 met Theodora Judith Margaretha van Dedem. Het was een ongelukkig huwelijk, de echtelieden leefden in 1833 gescheiden van elkaar. Toen Van Heeckeren in 1838 stierf, besloot men tot de verkoop van het hele landgoed.

Verkoop en sloop

In 1840 vond de openbare verkoop plaats en werden alle goederen, inboedel, boerderijen, het spijker en andere gebouwen op het landgoed verkocht. Kort daarna werd het kasteel gesloopt, op het oostelijke bouwhuis na. Het sloopafval werd als bouw materiaal hergebruikt.

Verpletterd onder de brokstukken van kasteel Rhaan

Twee dagen na het plotseling overlijden van Thomas Ainsworth vond er in de gemeente Hellendoorn opnieuw een sterfgeval plaats, dit keer echter zonder de landelijke kranten te halen. Bij de sloop op 15 februari 1841 van een van de voormuren van kasteel Rhaan met een hoogte van twaalf meter en een dikte van maar liefst vier voet (ongeveer 1,2 meter) stortte een deel in. Twee mensen werden bedolven. Gerrit Jan Hutterd werd gekneusd maar overleefde het voorval. Minder goed liep het af voor Hendrik Marsman, vader van vier jonge kinderen. Hij werd dusdanig geraakt door de brokstukken dat hij 'niet alleen verpletterd, maar op de plaats dood bleef'. De Overijsselsche Courant berichtte uitvoerig over de tragische gebeurtenis. Hendrik was niet alleen kostwinner voor zijn vrouw en kinderen, ook zijn ouders voorzag hij 'door zijn dagloon, hoewel sober, evenwel van brood'. De dood van Hendrik Marsman bracht zes mensen 'in een allerbeklagenswaardige omstandigheden', schreef de journalist van de Overijsselsche Courant vol medeleven. Als in de toekomst soortgelijke sloopwerkzaamheden worden verricht door mensen die er geen verstand van hebben, laat de leiding dan aan een deskundige worden opgedragen, voegde hij er nog waarschuwend aan toe.

Volgens de overlevering was de leiding op die noodlottige dag toevertrouwd aan Jan Bas, bijgenaamd Blauwe Hansjan. Die naam sprak boekdelen, hij lustte wel een glaasje. Het gebruik van sterke drank tijdens het werk was in die dagen geen abnormaal verschijnsel. Waar Blauwe Hansjan was op het moment dat de muur viel, is niet bekend, wel weet men te vertellen dat een vierde slooper, Berend Keizer, op dat moment net een kan jenever haalde.

Het grachtenstelsel van Rhaan was omstreeks 1870 nog grotendeels intact.

Collectie Stieltjes, HCO Zwolle.

Bomenlanen

Lange tijd kon iedereen zien dat hier ooit een kasteel stond. Lanen, oude dikke bomen en brede grachten sierden het landschap. Maar het gebied werd door ruilverkaveling herverdeeld, de Regge werd verlegd en rechtgetrokken. Lanen verdwenen, bomen stonden maar in de weg en werden gekapt, de grachten werden gedempt met zand uit de Regge, dat leverde weer bouwgrond op. Nog steeds heeft de familie die de boerderij net buiten de oude kasteelplaats bewoont de bijnaam Plasboer. Plas, van het Franse place, betekent plein, in dit geval het voorplein van het adellijke huis.

Zichtbaar verleden

Van het ooit zo machtige kasteel Rhaan is niets meer over. Als u de Mekkelinkweg richting de Regge inkijkt, ziet u rechts een hoogspanningsmast. Vlak er achter lag de trotse havezate. Het boerderijtje achter de mast is de Plasboer. Enkele lanen, zoals het kaarsrechte deel van de Mekkelinkweg met zijn imposante eiken, en misschien een enkele rietkraag herinneren nog aan het prachtige landgoed.

Waar?

Kasteel Rhaan stond in de gelijknamige buurtschap noordelijk van Hellen-doorn ten oosten van de Ommerweg. Het kasteelterrein lag ten zuiden van de Mekkelinkweg waar deze in een rechte lijn richting de Regge loopt.

Egede, najaar 2011.

Egede, lieflijk landgoed

Mooiste vrouw van Overijssel

Op het landgoed Egede is in het verleden niet zoveel spannends gebeurd. Geen lijken uit de kast, geen oorlogen en plunderingen en geen roofridders. Egede was van oudsher een vriendelijk ogend landgoed en dat is altijd zo gebleven. In 1364 ondertekende ene heer Arnold van Eghene een privilege-brief van de heer van Almelo, gericht aan de boeren in de regio. Mogelijk dat hiermee Egede wordt bedoeld. Dertien jaar later, in 1377, werd Overijssel getroffen door de pest. Onder de bewoners van Egede zouden ook slachtoffers zijn gevallen. Het verhaal gaat dat de mooiste vrouw van Overijssel, Gisela ten Damme, beide ouders verloor. Haar oom werd haar voogd, hij zou ervoor gezorgd hebben dat zijn nichtje op Egede kwam te wonen. Gisela kwam uiteindelijk terecht op kasteel Eerde. Volgens de sage liep het met haar niet zo goed af, zoals we in het hoofdstuk over dat kasteel kunnen lezen.

Lieflijk landgoed

Aan de havezate Egede waren rechten verbonden, zoals het windrecht. In 1637 bouwde de heer van Egede een windmolen, die bekend stond als de Lemelermolen. Vele heren en ridders en diverse families en geslachten hebben het kasteeltje bewoond. Het was geen pompeus of groot gebouw, eerder klein en onopvallend, zonder torens, maar wel met een gracht en een poortje. Naast de gracht lag een 'speeltuin', een tuin waar de bewoners en hun bezoek aangenaam konden verpozen en spelen als adellijk tijdverdrijf. Al met al een lieflijk geheel in een lieflijk Reggelandschap.

Drie koopmannen

In 1732 maakten drie heren uit bekende koopmanfamilies een reis door Nederland. Het waren de Amsterdammer Andries Schoemaker, een textielkoopman, Cornelis Pronk, zoon van een korenhandelaar, en Abraham de Haen, zoon van een graankoopman. Schoemaker had een grote passie. Hij wilde zoveel mogelijk historische informatie verzamelen. Hij schreef oude verhalen in een dagboek en plakte er prenten en tekeningen, kaarten en plattegronden bij. Dit plakboek werd zijn atlas. Deze zogenaamde Atlas van Schoemaker, is nu een onuitputtelijke bron van gegevens over het Nederland in de achttiende eeuw. Schoemaker was 72 jaar toen hij zijn reis maakte. Dat de dertig jaar jongere Cornelis Pronk meereisde, was geen toeval. Pronk was

een bekend tekenaar. Ook hij had het vastleggen van historie en topografie als hobby. Dankzij hem zijn er ontzettend veel steden, dorpen, landschappen en havezaten in Nederland van de achttiende eeuw vastgelegd. Cornelis heeft ook veel tekeningen gemaakt voor de atlas van Andries. Pronk nam, op zijn beurt, zijn leerling Abraham de Haen mee. Ook hij heeft veel tekeningen gemaakt tijdens de reis. Dankzij dit trio weten we veel over hoe Nederland er in de achttiende eeuw heeft uitgezien en kunnen we nagaan hoe verschillende Overijsselse havezaten eruitzagen.

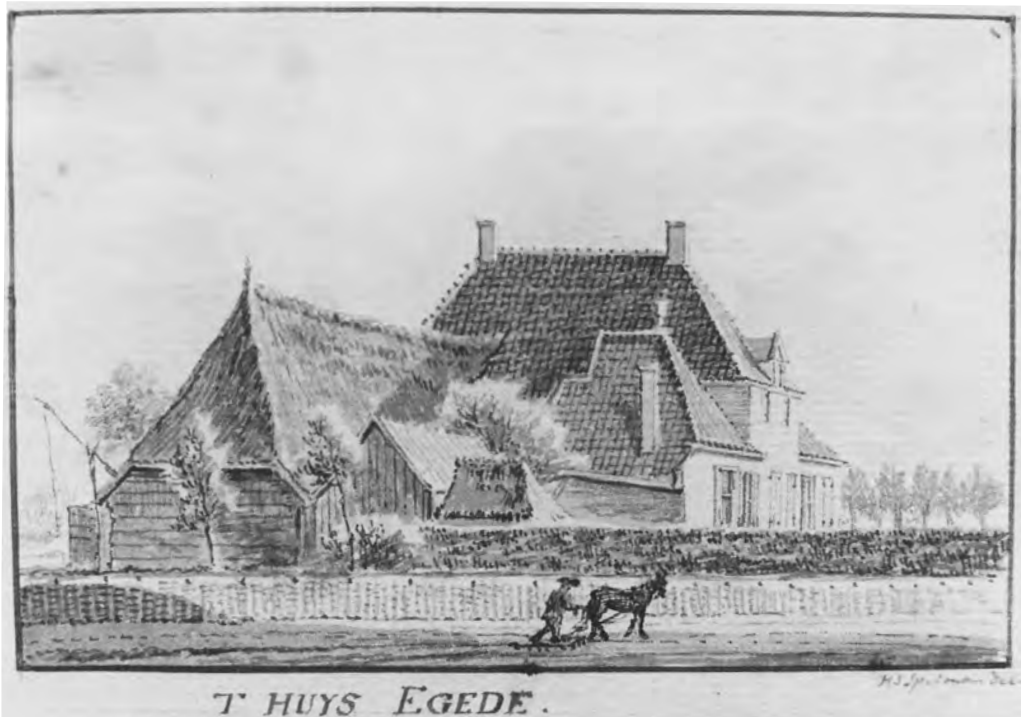
Opgewacht door heer en freule

Het drietal, eigenlijk vier, want de huishoudster van Andries behoorde ook tot het gezelschap, bezocht en tekende ook Egede. Reizen was in die tijd nog een zware onderneming. Auto's bestonden nog niet, en treinen moesten ook nog uitgevonden worden. Reizen deed je per wagen, kar, koets of (trek)schuit. Geen pretje, maar wel een groot avontuur.

Antonie Adolf van Haersolte was eigenaar van Egede, toen Schoemaker en zijn huishoudster, Pronk en De Haen hun reis maakten. Ze zullen wel moe en uitgeput zijn geweest op de dag dat ze de havezate naderden. Andries beschreef in zijn dagboek-atlas dat vader en dochter Anna Elisabeth al in de deuropening stonden te wachten. Kennelijk zagen ze het reisgezelschap al van verre aankomen. Toen het drietal vroeg of ze de havezate mochten tekenen, kregen ze van harte toestemming. Schoemaker bleef in de wagen zitten, omdat hij dacht snel klaar te zijn (en misschien speelde zijn leeftijd ook wel een rol). Hij wilde alleen wat schetsjes op papier zetten. Cornelis en zijn leerling sprongen echter uit de wagen en trokken de tuinen in, om het kasteeltje vanuit een ander perspectief te kunnen schetsen.

Vriendelijkheid en vis

De aardige kasteelheer vroeg Andries beleefd om uit te stappen en of hij niet even gezellig binnen wilde komen. Hij vroeg het zo vriendelijk, dat Schoemaker de uitnodiging niet kon afslaan. Hoewel hij bijtijds in Almelo wilde zijn, klom hij uit de wagen. De paarden werden verzorgd en inmiddels had de knecht snoeken uit de Regge gevangen. Toen ze de heerlijke geur van gebakken vis roken, namen ze de uitnodiging om te blijven eten gretig aan. De maaltijd was niet te versmaden, iemand speelde op een toeter en de freule zong een liedje, met een stem als een nachtegaaltje. Na de maaltijd kregen de heren en de huishoudster een kopje thee toe. Het bezoek aan Egede had zo'n vier uur geduurd. Verkwikt en verzadigd ging het gezelschap weer op weg, richting Almelo. De freule en haar vader zetten hen de Regge over met

*'t Huys Egede was niet veel meer dan een versterkte boerderij.
Hendrik Spilman (1712-1784), pen en penseel op papier, 8,3 x 11,8 cm.*

Stedelijk Museum Zwolle, in langdurig bruikleen van VORG.

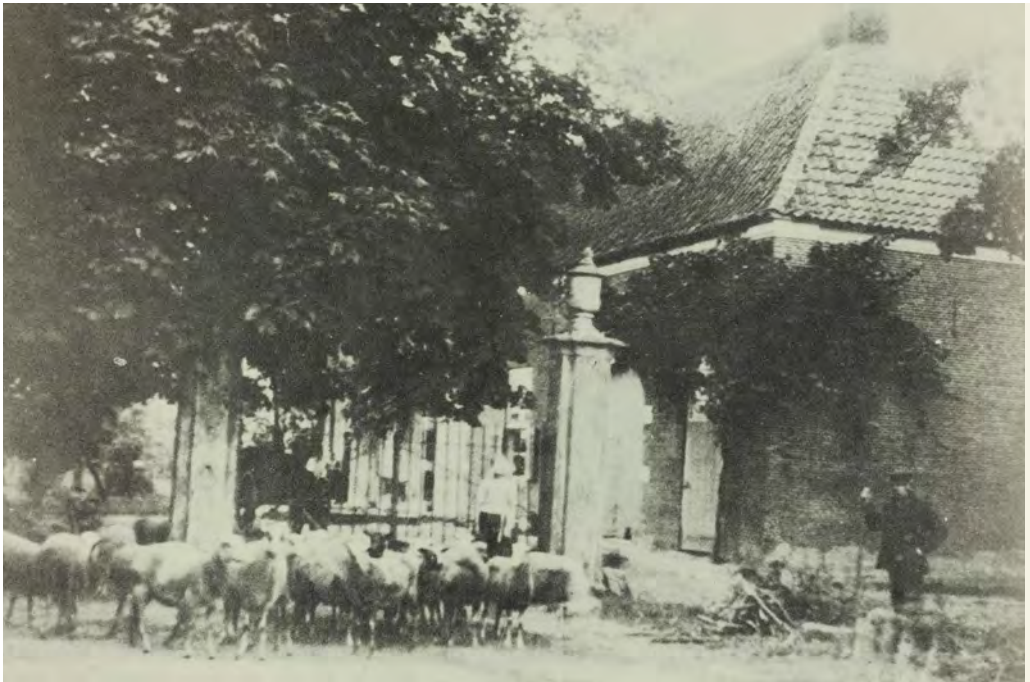
een schuit, terwijl de wagen naar een doorwaadbare plaats reed. De knecht van de kasteelheer gaf ten afscheid een mandje mee, met daarin eten en een kruik jenever. Andries, Cornelis en Abraham waren verguld en bedankten de kasteelheer, freule en knecht hartelijk. Onderweg ontdekten zij dat er ook nog twee flessen wijn in het mandje zaten. Ze hadden spijt dat ze de bewoners van Egede niet nog meer bedankt hadden.

Inboedeltje

Waarschijnlijk woonde Van Haersolte alleen 's zomers op Egede. Vijf jaar na het bezoek van het illustere atlasgezelschap overleed hij, in 1737. Egede ging over op zijn zoon Anthonie, die in 1760 stierf. Dochter Anna Elisabeth bleef als enige erfgenaam achter. Zij zou uit haar tweede huwelijk zes kinderen krijgen, van wie er drie in leven bleven. De jongste erfde Egede. In 1812, na zijn overlijden, werd van het kasteeltje een boedelinventaris opgemaakt. Hieruit bleek dat Egede, vergeleken met de andere havezaten langs de Regge, een

bescheiden optrekje was. De inrichting en meubels waren schaars en sober. Er was wel een tuin en een balkon dat erop uitkeek, een kamer boven en een kleine logeerkamer, een opkamer en nog een opkamertje aan de voorkant; verder een vestibule, een keuken en een bijkeuken. Door vererving wisselde de havezate veel van eigenaar. In 1882 overleed de toenmalige bewoonster Catharina van Marle ongehuwd. Zij had een groot aantal erfgenamen in haar testament vastgesteld. Daarom besloot men het kasteel voor afbraak te verkopen en de meubels van de hand te doen. Het geld zou vervolgens onder de erfgenamen worden verdeeld.

Zwervende zuilen

Op bovenstaande afbeelding is de toegangspoort van de havezate te zien. De foto van omstreeks 1920 maakt duidelijk dat er een landbouwbedrijf was gevestigd. De statige zuilen werden later door boer Wemekamp verkocht aan textielabrikant Nicolaas Hermanus van Heek (1906-1987). Nico van Heek verbleef die dagen regelmatig in zijn vakantiehuisje op de Lemelerberg, niet zover van Egede. Als amateurschilder en -beeldhouwer kon hij de schoonheid van de zuilen wel waarderen. Dank zij hem ont kwam een waardevol stukje erfgoed aan de slopershamer. Hij liet de zuilen

Te koop en sloop

Heel vaak wil het geval, dat als men overgaat tot openbare verkoop, het gedaan is met de glorie van het kasteel. Helaas bleek dat voor Egede niet anders. Een deel was inmiddels gesloopt, maar enkele bijgebouwen en ook het hoofdgebouw stonden er in 1883 nog. De prachtige grote stoeptegels die de oprit van het kasteeltje sierden, werden gebruikt als grafzerken op de oude begraafplaats in Hellendoorn. Honderden bomen op het landgoed werden gekapt en brachten 6000 gulden op. Wat er restte van Egede werd in 1912 opnieuw te koop aangeboden. De landbouwer Gerrit Jan Wemekamp werd de nieuwe eigenaar. Ook hij had geld nodig en kapte de bomen langs de singels

plaatsen bij de oprijlaan van zijn herenhuis De Eekhof in Enschede. Wie er op internet naar zoekt, vindt vrij snel de juiste locatie. Ter plaatse is echter geen spoor van de toegangspoort terug te vinden. Enig zoekwerk leidde ons naar de Bellinckhof te Almelo. Deze in 1919 gebouwde fraaie buitenplaats wordt momenteel bewoond door het echtpaar Ten Cate-van Heek. Mevrouw Ten Cate is een nicht (oomzegger) van Nico van Heek. Na het overlijden van de textielabrikant liet Egbert ten Cate de meer dan drie meter hoge zuilen overbrengen naar het landgoed, waar ze nu al ruim twintig jaar de oprijlaan sieren.

en de grachten. Ze brachten honderd gulden per stuk op. Van dat geld restaureerde hij het dak van het oude koetshuis. Hier vestigde hij vervolgens zijn landbouwbedrijf.

Zichtbaar verleden

Het is nog goed te zien dat de boerderij onderdeel van een oude havezate is geweest.

De muren van het eigenaardige bouwwerk lijken veel te hoog voor een boerenwoning. Lange tijd is aangenomen dat het oorspronkelijk een bouwhuis of koetshuis is geweest, maar tegenwoordig vermoeden historici dat we te doen hebben met een restant van de havezate zelf. In de witgepleisterde

Egedel op een kaart van ir. Stieltjes omstreeks 1870. Volgens deze tekening stond de havezate op de plek waar nu de boerderij staat. Waarschijnlijk stond hier oorspronkelijk geen koetshuis zoals wel wordt aangenomen, maar de havezate zelf.

Collectie Stieltjes, HCO Zwolle.

uitbouw aan de achterzijde bevond zich vroeger een rosmolen. Volgens de overlevering hing er een klok in een van de ijzers die nog te zien zijn in de muur. In elk geval levert de woning een prachtig plaatje op.

Wie alles wil zien van wat er rest van het oude kasteel, kan nog een fraaie deur, kozijn en dorpel vinden in de museumboerderij Erve Hofman te Hellendoorn.

Het pand is in 1971 op de Rijksmonumentenlijst geplaatst.

Waar?

Havezate Egede stond ten noorden van het Overijssels Kanaal in de buurtschap Egede, Hancateweg-Oost 13.

Waar een van de bouwhuizen van de havezate Mennigshave stond, werd in 1904 deze boerderij gebouwd.

Mennigjeshave, pastoor en pastorie

Kleine havezate

Kort na 1400 werd Mennigjeshave voor het eerst genoemd en het goed werd toen gerekend als havezate. Dat wil zeggen dat er naast het huis een landgoed was met pachtboerderijen en de daaraan verbonden rechten voor de kasteelheer. Volgens een Sallands schattingsregister woonde ene Seino als pachter op Merinxhave, toen ongetwijfeld nog een boerenhofstede, zoals de naam al aangeeft. Hadewig van Almelo, de vrouw van Zweder van Schulenburg, die we eerder tegenkwamen, werd 1394 met het erf beleend. Het werd toen Merinchof genoemd. Meer dan honderd jaar later, in 1520, werd het goed in ieder geval permanent bewoond. Honderden jaren lang was Mennigjeshave een kleine havezate, waarvan de bewoners maar moeilijk het hoofd boven water konden houden. Het kwam zelfs voor dat ze soms niet aan hun plichten konden voldoen om te worden toegelaten tot de vergadering van de Staten van Overijssel. Dit had niets met hun afkomst te maken, maar wel met hun

'Mennekenshave', getekend door Cornelis Pronk in 1732.
Pen en penseel op papier, 11,5 x 18,8 cm.

Stedelijk Museum Zwolle.

vermogen. Mennigjeshave was te klein, en leverde dus onvoldoende fortuin op om voor de status van havezate in aanmerking te komen. Invloedrijk waren de bewoners dus niet. Rond 1650 had het huis slechts vier haarden en een kleine honderd jaar later stond er een vierkant, wat saai recht-toe-recht-aan gebouw met vier schoorstenen. Dit was een nieuw huis, gebouwd in 1706.

Vele varianten

Er waren vele varianten van de naam van deze havezate in omloop: Merinxhave, Menninxhof, Meyerinck, Meringeshoef, en Marringhof, die Merinchof, die Meynckhof, vervolgens Moundkeshave, Mennekenshaven, Mennekes (zonder n) haven, Mennigeshave, Munnigjeshaven en nu dan Mennigjeshave.

De legende van de kinderruil

Er bestaat een legende waarin een van de hoofdrolspelers op Mennigjeshave woont. Twee in elkaars nabijheid gelegen landgoederen in Overijssel, Eerde en Collendoorn, werden bewoond door adellijke families. Op het landgoed Eerde woonden een jonkheer en de burchtvrouw Mathilda. In Collendoorn ten noorden van Hardenberg woonde de heer Van Collendoorn met zijn vrouw. De families kwamen vaak bij elkaar over de vloer, al moest voor het afleggen van een bezoek een aardige reis gemaakt worden. De jonkvrouwen waren bevriend en deelden elkaars diepste geheimen. De vriendschap werd nog versterkt toen zij tegelijkertijd zwanger waren. De jonkvrouw van Collendoorn had al een dochtertje, Kunigonda, en ze was bang. Haar man had namelijk gedreigd haar te verstoten als zij weer een dochter ter wereld zou brengen. Snikkend van verdriet deelde ze haar geheim met Mathilda, die van haar eerste kind zwanger was. De vrouwen kwamen tot een bijzondere afspraak. Wanneer Mathilda een zoon zou krijgen en haar vriendin een dochter, zouden ze de kinderen ruilen. Ze betrokken pater Thomas de Kluizenaar in het plan. Pater Thomas woonde op Mennigjeshave. Om het huwelijk van de vrouwe van Collendoorn en haar halsstarrige man te redden, sloot hij zich aan bij het complot. Alles gebeurde in het diepste geheim. Toen de kinderen ongeveer tegelijkertijd werden geboren, kreeg de vrouwe van Collendoorn een meisje en Mathilda van Eerde een jongetje. Thomas van Mennigjeshave ging aan de slag. Met een smoes haalde hij de pasgeboren zuigelingen naar Mennigjeshave en verruilde ze. Zo kreeg de verdrietige jonkvrouw toch haar zoon, die ze Rudolf noemde en daarmee was haar huwelijk gered. Het dochtertje stierf vrij kort daarna, maar gelukkig werd er op huize Eerde al snel weer een dochtertje geboren, Ida.

Blote voeten

Mennigjeshave kwam door vererving in handen van de familie Van Rechteren. Nog geen honderd jaar later, in 1801, werd de bewoner, Frederik Hendrik van Rechteren, onder curatele gesteld, omdat hij niet met geld om kon gaan en door zijn vele schulden failliet was verklaard. Het verhaal ging dat hij geen schoenen aan zijn voeten had, omdat hij die niet kon betalen. In 1802 werd de inboedel van de havezate verkocht. Met het geld probeerden ze de schuldeisers koest te houden. In de Overijsselsche Courant stonden advertenties waar de havezate te huur werd aangeprezen als een 'welgelegen buitenplaats'.

Met de verhuur van Mennigjeshave wilde het niet vlotten en de curatoren

De families zagen elkaar geregeld en de kinderen speelden samen. De pater woonde op Mennigjeshave, zonder iemand over het geheim van de kinderruil in te lichten. Toen de kinderen groter werden, zag Kunigonda wel dat haar vriendin Ida verliefd werd op haar broer Rudolf. Op een avond ging Ida op weg naar Rudolf, terwijl Rudolf naar Ida ging, zonder dat ze het van elkaar wisten. Plotseling werd Ida aangevallen door een troep hongerige wolven. Rudolf hoorde haar geschreeuw en gegil en redde haar met zijn pijlen en boog. Hij maakte de wolven onschadelijk en bracht de geschrokken Ida naar een herberg. Volgens de overlevering dankt de herberg hieraan de naam De Hongerige Wolf. Hier kon Ida op adem komen. Haar hart stond in vuur en vlam voor haar dappere ridder. Ze besloot met hem te trouwen. Uiteraard was de moeder van Rudolf fel tegen dit huwelijk gekant. Niemand wilde naar haar luisteren en ze zat verstrikt in haar eigen afschuwelijke geheim. Bij niemand kon ze terecht, want haar hartsvriendin Mathilde was inmiddels overleden. Mensen begonnen te denken dat ze misschien wel een heks was. Dat was geen prettige beschuldiging, omdat vele heksen het leven lieten op de brandstapel.

De pater van Mennigjeshave deed iets wat paters nooit mogen doen: hij verbrak zijn belofte om over de kinderruil te zwijgen. Rudolf en Ida waren broer en zus. Het huwelijk werd afgeblazen en de vrouwe van Collendoorn werd weer bij zinnen verklaard. Enige tijd later werd het huwelijk voltrokken tussen Rudolf en zijn 'zuster' Kunigonda. Misschien werd het huwelijk wel ingezegend door de pater van Mennigjeshave.

wilden geld zien. Daarom werd het huis in 1834 voor afbraak verkocht. Schilderijen, schoorsteenmantels en de vloeren van het opkamertje vielen in handen van de curatoren. Het landgoed werd stukje bij beetje verkocht. Het enige wat overbleef, waren twee bouwhuizen (bijgebouwen van de havezate). Het ene werd afgebroken en in 1840 kocht de gereformeerde gemeente van Den Ham het andere bouw huis, inclusief de grond waarop havezate Mennigjeshave had gestaan. Hier verrees een nieuw huis voor de dominee. Ook die pastorie was geen lang leven beschoren, het werd in 1904 verkocht en afgebroken.

Zichtbaar verleden

Van Mennigjeshave is nagenoeg niets meer over, al houden de Hammenaren hun oude havezate wel in ere. Het boerderijtje dat zich siert met de naam Mennegishave (weer een andere spellingsvariant), verrees na 1904 op de plaats waar ooit het noordelijke bouw huis stond. Achter de huidige boerderij stond ooit de havezate. Op Google Earth zijn nog vaag de contouren van de in 1940 gedempte grachten te herkennen en wie langs de Linderbeek wandelt, ziet nog enkele greppels waar de buitengracht liep. In zekere zin herinnert de gereformeerde kerk nog aan het oude kasteeltje. Het was immers de gereformeerde gemeente die de huisplaats opkocht. De Afscheidenen richtten een paar jaar later een van de bouwhuizen in tot kerk. Ernaast werd een pastorie gebouwd. Dit alles is al weer verdwenen, maar de huidige kerk die zo'n beetje staat waar de oprijlaan van Mennigjeshave op de hoofdweg uitkwam, is een opvolger van dat eerste kerkje.

Waar?

Mennigjeshave stond in Den Ham in de hoek gevormd door de Ommerweg en de Kerkallee, achter de Gereformeerde kerk.

Eerde op een herfstige middag in 2011.

Eerde, de sage van jonkvrouw Gisela

Oudste geschiedenis

Van de havezaten aan de Regge gaat de geschiedenis van Eerde het verst terug. In 1224 werd het kasteel al genoemd, als behorend goed van het bezit van de abdij van Essen. Voor die tijd stond het bekend als een vrije hoeve van een 'edele Sakser'. De kans is groot dat het goed al in de twaalfde eeuw tot stand kwam. Daarna werd het stil om Eerde. Pas in de veertiende eeuw kwam het weer ter sprake.

Een erfdochter en een roofridder

Op kasteel Eerde woonde Margaretha. Zij was erfdochter (de erfgenaam) en trouwde in 1356 met Evert van Essen. Deze maakte met zijn rooftochten heel het gebied rondom de Regge onveilig. Met zijn bende was hij een plaag voor Salland. Niemand in Overijssel durfde actie te ondernemen tegen deze roofridder. Kasteel Eerde lag op een goede strategische plek vlakbij de monding van de Regge in de Vecht. Het kasteel moet er groots en machtig hebben uitgezien. Een ideale stek voor roofridder Evert.

Zwart poeder

Al vanaf 1376 regende het klachten van steden die in hun handel werden dwarsgezet door de roofridder. Bisschop Floris van Wevelinkhoven, een ijzervreter, besloot het erop te wagen en ging in 1380 op pad met een groot leger. Hij kreeg steun van de steden Zwolle, Deventer en Kampen, die een einde wilden maken aan de tirannie van roofridder Evert. Deventer deed als stad wel eens zaken met steden in Vlaanderen. Verteld wordt dat kooplieden een zwart poeder hadden gekocht dat 'donderkruit' werd genoemd. Dat kon wel eens van pas komen bij het beleg van kasteel Eerde. Evert van Essen had zich er met zijn roofridders verschanst. De burcht was goed gebouwd, met dikke muren en sterke spanten. Stenen van 1300 pond werden met katapulten op het kasteel geschoten. Maar de muren waren zo sterk, dat het leek alsof de stenen terugstuiterden. Het beleg duurde vijf weken. Toen was het eten en het water op. Het zwarte donderpoeder uit Vlaanderen had wel wat aangericht, maar niet voldoende. Floris de bisschop wilde Eerde slopen, maar het was zo stevig gebouwd, dat hij besloot de burcht in brand te steken. Volgens de overleveringen brandde het slot meer dan een maand lang. Pas toen het vuur

eindelijk uitgewoed was, en van het kasteel niets meer over was dan een paar fundamenteën, was de bisschop tevreden. Bij het beleg van kasteel Eerde zou dus voor het eerst in de vaderlandse geschiedenis buskruit gebruikt zijn. Evert van Essen was nergens te vinden. Hij was gevlucht en via Hardenberg in het buitenland terechtgekomen. De rol van verslagen ridder paste hem niet, maar hij was een opportunist. Twee jaar later besloot hij partij te kiezen voor de bisschop en nam dienst in zijn leger. Hij stierf in 1382 in een slag tegen de Friezen in het Land van Vollenhove, en liet veel schulden na.

De bisschop gaf het goed in beheer aan een Kampenaar, hoewel er van het kasteel weinig over was. Everts vrouw Margaretha had het vruchtgebruik van het landgoed. Ze stierf waarschijnlijk in 1405.

Eerde, omstreeks 1830.

Reproductie van een aquarel van S.L.J. Queysen.

Lugubere vondst

Kasteel Eerde werd na enige tijd weer opgebouwd. Er woonden door de eeuwen heen verschillende families. In 1706 werden kasteel en landgoed gekocht door Johan Warner van Pallandt. Deze Van Pallandt had een schitterende carrière in het leger en schopte het in 1727 uiteindelijk tot generaal. Hij verdiende genoeg geld en besloot het oude kasteel te slopen. Het nieuwe huis moest een deftig voorkomen hebben naar de mode van die tijd en een

De sage van jonkvrouw Gisela

In 1377 waarde de pest door Overijssel en maakte vele dodelijke slachtoffers, waaronder ook de ouders van de mooiste jonkvrouw van Overijssel in die tijd, Gisela ten Damme. Hoewel Evert in 1356 getrouwd was met Margaretha, deed het verhaal de ronde dat de zestigplusser zijn oog had laten vallen op deze mooie dame en haar wilde schaken. Gisela's voogd, haar oom, wilde hier een stokje voor steken en bracht haar veilig onder bij vrienden op de hof te Egede. Het weesmeisje, bijna twintig jaar, was verliefd op jonker Arent. Ook zijn ouders waren overleden aan de pest, maar hadden tijdens hun ziekbed wel ingestemd met het huwelijk tussen Arent en Gisela. Tijdens een drinkgelag met vrienden-roofridders zwoer Evert desondanks Gisela te schaken, en als dat niet zou lukken zou hij heel Overijssel platbranden. Uiteraard reageerde de voogd van Gisela verontwaardigd, toen hij hoorde over de snode plannen van Evert. Om zijn woorden kracht bij te zetten had de roofridder kasteel Rhaan alvast in vlammen doen opgaan. Ondertussen diende jonker Arent in het leger van de bisschop van Utrecht. Op een dag ging Arent met een legertje gehelmd en geharnast op weg naar een bijeenkomst. Zijn helm was getooid met een groene pluim. Door een 'heidense' vrouw werd hij gewaarschuwd voor Evert van Essen. Te laat, want Arent en zijn leger liepen in een hinderlaag. Iedereen werd gedood, behalve Arent, die werd gevangengenomen en in de tochtige oude kerker van kasteel Eerde gegooid. Op de plaats waar de jonker in een hinderlaag liep, staat nu café 'de Groene Jager'. Het zou genoemd zijn naar Arents' groene helmtooi.

Enige tijd later schaakte Evert 'zijn' Gisela. De geliefden zaten, zonder dat ze het wisten, apart van elkaar gevangen in de donkere kerkers van kasteel Eerde. Af en toe zocht Evert toenadering bij Gisela. Die berustte in haar lot, terwijl ze dacht dat haar geliefde Arent was gedood. Ze onderging de contacten met haar gijzelnemer Evert gelaten. De sage vertelt hier geen details over, en misschien willen we die ook niet weten. Toen Gisela van de 'heidense' bediende Jolande vernam dat haar verloofde ook gevangen zat en springlevend was, smeedden ze een ontsnapingsplan. Ze wisten een vertrouwensband op te bouwen met Evert, maar hij achterhaalde het complot. Zierend van woede gooide hij de twee dames bij Arent in de kerker. Gisela en Arent waren verenigd, maar tegen welke prijs? De drie zouden het daglicht nooit meer zien. Evert van Essen verspreidde het gerucht dat Gisela was verscheurd door een weerwolf.

Van Sterkamp naar strafkamp

Eind jaren twintig van de twintigste eeuw kreeg Eerde een wel heel bijzondere tijdelijke bewoner, Jiddu Krishnamurti. Hij was een Indiase wijsgeer die tegen wil en dank was gebombardeerd tot leider van de theosofische vereniging de Orde van de Ster in het Oosten. Deze orde had de gewoonte Sterkampen te organiseren, eerst op een terrein bij de Vecht, vanaf 1925 op het landgoed Eerde. Philip Dirk baron van Pallandt (1889-1979) was lid van de Orde. Hij bood zijn hele bezit aan Krishnamurti aan. Het ging niet alleen om het kasteel en bijgebouwen, maar ook om de boerderijen en 1700 hectare aan bossen en akkers. Krishnamurti weigerde de vorstelijke schenking aanvankelijk, omdat hij geen persoonlijke bezittingen wenste. In 1923 vond de overdracht toch plaats, aan een stichting onder voorzitterschap van de Indiase goeroe.

Het kasteel werd ingrijpend verbouwd en overal op het uitgestrekte terrein verschenen allerlei bouwsels, zoals een boekhandel, een postkantoor en een gebouwtje van American Express. Vanuit de hele wereld stroomden de mensen toe. Eerde was even het centrum van de wereld. Voor de aanhangers van de Orde van de Ster stond Ommen in het rijtje Jeruzalem, Rome, Mekka. Niet iedereen was in die tijd overtuigd van de waarde van het gedachtegoed van de Indiase filosoof. Een dominee schreef een fel pamflet met de veelzeggende titel: *In drommen komen de dommen naar Ommen*.

Ondertussen bleef Krishnamurti zijn toespraken houden met onder zijn duizendkoppig gehoor Philip van Pallandt, de idealistische baron. In 1929 had Krishnamurti er genoeg van. Hij hield een indrukwekkende toespraak waarin hij zijn volgelingen voorhield zich aan niets en niemand te onderwerpen, zeker niet aan hem. Hij ontbond de orde en schonk Eerde weer terug aan de baron, die inmiddels een nakomeling had. Krishnamurti was populairder dan ooit. De zomerse bijeenkomsten bij Eerde gingen nog tot 1938 door. Na de oorlog wilde Krishnamurti niet naar Ommen terug. Het Sterkamp waar de Indiase leidsman zijn vredelievende boodschap had gepredikt, kreeg in de oorlogsjaren een heel grimmige bestemming. Het werd het beruchte strafkamp Erika.

Jiddu Krishnamurti gefotografeerd voor een gobelin in kasteel Eerde in 1926 of 1927.

Foto: E. Ziegler.

heer waardig. In 1715 was de nieuwbouw gereed en Van Pallandt en zijn familie namen hun intrek in het statige pand, dat hij liet bouwen op de plek van het oude kasteel. Het staat er tegenwoordig nog precies zo. Johan Warner sloopte voor zijn nieuwe chique onderkomen ook een deel van de onderaardse gewelven. Bij de sloop ervan stuitte de werklieden op een holle ruimte. Het was een kerkertje, en ze besloten te kijken wat erin verborgen zou kunnen liggen. Ze staken een lantaarn aan in de vochtige donkere ruimte. Het rook er muf en het was er stoffig. Toen hun ogen wat aan het schemerduister gewend waren, zagen ze tot hun schrik drie skeletten liggen. Men vertelde dat een skelet alleen lag, de twee andere skeletten lagen heel dicht tegen elkaar aan, innig omarmd. Een sage was geboren.

Zichtbaar verleden

Kasteel Eerde is het pronkstuk van de omgeving. De havezate, die in zijn huidige vorm dateert uit 1715, is volledig bewaard gebleven, evenals de baroken rococotuinen, omliggende landerijen en bossen. Heel bijzonder zijn de vlak bij elkaar gelegen grafkelder van de Van Pallandts en een ijskelder.

Het loont de moeite een wandeling te maken door dit prachtige gebied, dat sinds 1986 eigendom is van Natuurmonumenten.

De roemruchte Sterkampen die in de jaren 1920-1930 werden gehouden, hebben hun sporen in het landschap achter gelaten. Zo is bijvoorbeeld het amfitheater waar de Indiase wijsgeer Jiddu Krishnamurti zijn toespraken hield, nog te vinden in de bossen ten noorden van de Hammerweg.

In het kasteel is een internationale school gevestigd en het koetshuis wordt verhuurd als vergaderruimte. Het kasteel wordt soms opengesteld voor bezichtiging. Het interieur is bijzonder de moeite waard.

Waar?

Kasteel Eerde is te vinden in de gemeente Ommen aan de Hammerweg die van Den Ham naar Ommen leidt.

Huize Duivecate.

Duivecate en de moord op Doeskotter Fieje

In 1339 wordt het Duvelskotte voor het eerst genoemd. Een ongewone naam voor een boerderij, maar niet uniek. In Drente lag bijvoorbeeld nabij Rolde het gehucht Duijvelskutte, volgens een landkaart uit 1617.

De familie Van Duren uit Deventer kocht het plaatsje nabij de Regge in 1634, maar vond de naam toch wat te sinister klinken en veranderde het in het lieflijke Duivecate. De Van Durens behoorden tot het regentenpatriciaat van Deventer. Duivecate was hun zomerverblijf.

Bekendste telg is Doeskotter Fieje (1809-1864). Haar bijnaam wijst erop dat de oude benaming van het tot landhuis gepromoveerde boerderijtje nog niet was vergeten. Doeskotte is een verbastering van Doevelskotte en Sophie van Duren werd dus Doeskotter Fieje. In 1828 trouwde Sophie met jonkheer Van der Wijck tot Stoevelaar. De kersverse jonkvrouw heeft nog een tekening gemaakt van de havezate Stoevelaar te Goor, die nu bewaard wordt in het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle. Het huwelijk hield echter geen stand en het echtpaar scheidde. Voor die tijd een bijzonder fenomeen.

Doeskotter Fieje was bepaald niet populair. Met haar honden terroriseerde ze iedereen die op of in de buurt van haar grond kwam. Dat kwam nogal eens voor, aangezien Duivecate tussen Hellendoorn en het in 1836 gestichte textieldorp Nijverdal lag. De paden op haar landgoed waren geliefkoosde sluipeggetjes voor de arbeiders van de fabriek. De vlam sloeg in de pan toen in 1864 de veertienjarige Jacob Limbeek op de openbare weg tussen Hellendoorn en Nijverdal door twee van Sophies honden werd aangevallen. Hij werd zo ernstig toegetakeld dat de 'bloedige bewijsstukken' over de weg verspreid lagen. Toch overleefde Jacob het, maar voor juffrouw Van Duren liep het anders. Enkele maanden later werd ze op een avond getroffen door een schot hagel in de mond. Zij overleefde het niet; haar moordenaar werd nooit gepakt. Het huis werd door de volgende eigenaar, de huisarts W.A. te Wechel, afgebroken. Hij bouwde een geheel nieuw landhuis en liet beplanting aanleggen die sindsdien bekend staan als het Dokters Bos. Voor de Tweede Wereldoorlog brandde zijn buitenhuis af en werd het huidige Duivecate gebouwd door dokter F.J.P. Moquette, een achterneef van Te Wechel.

Duivecate in 1932, gebouwd door huisarts W.A. te Wechel.

Zichtbaar verleden

Wie vanuit Hellendoorn over de Duivecatelaan fietst, ziet links op een heuveltje een romantische oegnd, maar vervallen theehuisje staan. Iets verder links staat de villa Duivecate. Het terrein is privé. Rechts is de vrij toegankelijke, prachtige oprijlaan te zien richting de De Joncheerelaan. Aan het einde, of beter gezegd aan het begin van de laan liggen nog twee zwaar beschadigde eivormige zuiltjes met de tekst HUIZE DUIVECATE. Ze zijn door een ketting met elkaar verbonden.

Duivecate is idyllisch gelegen aan de Regge, midden in het Dokters Bos. Het natuurgebied is zeer geliefd bij wandelaars, mede door het moerassige Gagelmans Veentje (‘t Vennegie) en de oude Reggearm, plaatselijk bekend staand als het ‘oale zwembad’.

Het theehuisje bij Duivecate is geplaatst toen dokter F.J.P. Moquette in de villa woonde.

Waar?

De villa is te vinden tussen Hellendoorn en Nijverdal, Duivecatelaan 14.

Dit deel van de Katenhorstweg was oorspronkelijk de oprijlaan en stond bekend als 'de allee'.

Het verdwenen Katenhorst

In 1417 verkocht Johan Morre aan Simon van der Schulenborgh het goed Catenhorst in de buurtschap 'Hulsene'. Ruim anderhalve eeuw later kwam het erf in handen van de familie Van Bernsau. De bezittingen van Wilhelm van Ketteler, eigenaar van Schuilenburg, werden in 1585 verdeeld. Schuilenburg met alle goederen kwam in handen van Wilhelms tweede dochter Anna. Na 1600 neemt de oudste dochter Odilia bezit van Schuilenburg en haar jongere zuster Elizabeth, die huwde met Philips Willem van Bernsau, krijgt Katenhorst en de bijbehorende erven. De Van Bernsaus, ze werden ook wel Berenzouw genoemd, bleven eigenaar van Katenhorst tot 1739. Ze bezaten niet alleen het landhuis, maar ook negen boerderijen in de buurtschap Hulsen, waaronder herberg Het Vosken en Supenborch of Soepenbergh. In het kerkdorp Hellen-doorn hadden ze ook nog eens een stuk of zes panden, en tenslotte nog drie elders gelegen erven. Geen bescheiden landgoed dus. Het huis was omgeven door een gracht die werd gevoed door de Regge.

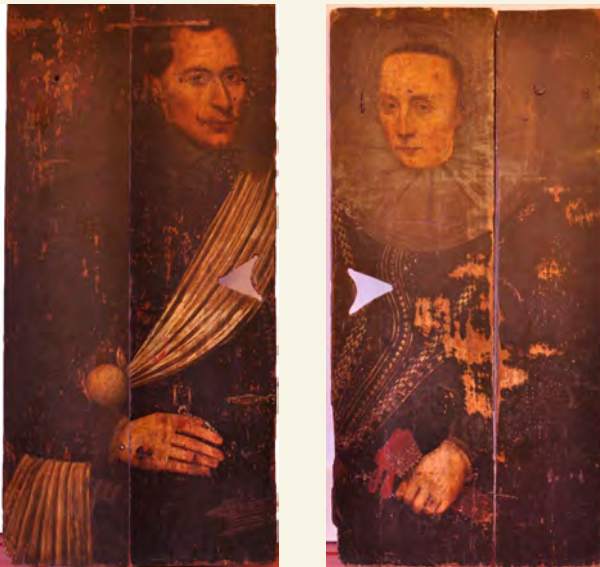
Merkwaardig is dat in 1842 Katenhorst werd omschreven als het 'beruchte slot of burg'. Waaraan het Hulsense landhuis deze kwalificatie verdiende is niet na te gaan. Waarschijnlijk is het toe te schrijven aan een al te levendige fantasie van de negentiende-eeuwse auteur. Toen deze die woorden noteerde, was de laatste Van Bernsau die Katenhorst bezat al overleden. Ferdinand van Bernsau overleed omstreeks 1715. Hij verbleef vanaf 1705 overigens meestal op zijn andere landgoed, Haus Dreven bij Krefeld. Als militair was hij sowieso vaak van huis; in de markevergadering werd hij meestal vervangen door een van zijn pachters. Ferdinand bracht het tot generaal. Zijn tweede vrouw overleefde hem ruim twintig jaar en werd meestal aangeduid als de Generalinne van Bernsau. Rond 1730 waren haar schulden zo hoog dat ze genoodzaakt was delen van het landgoed van de hand te doen.

In 1739 werd Katenhorst verkocht aan de heer van Mennigjeshave, toen in handen van de familie Van Rechteren die op dat moment ook Schuilenburg bezat. Een andere telg van dat oude adellijke geslacht bezat in die dagen Den Dam in het kerkdorp. Het grote Schuilenburgse landgoed dat na het testament uit 1585 werd verdeeld, werd dus weer samengevoegd. Uit een plattegrond van 1757 blijkt dat Katenhorst een U-vormig gebouw

De raadselachtige portretten

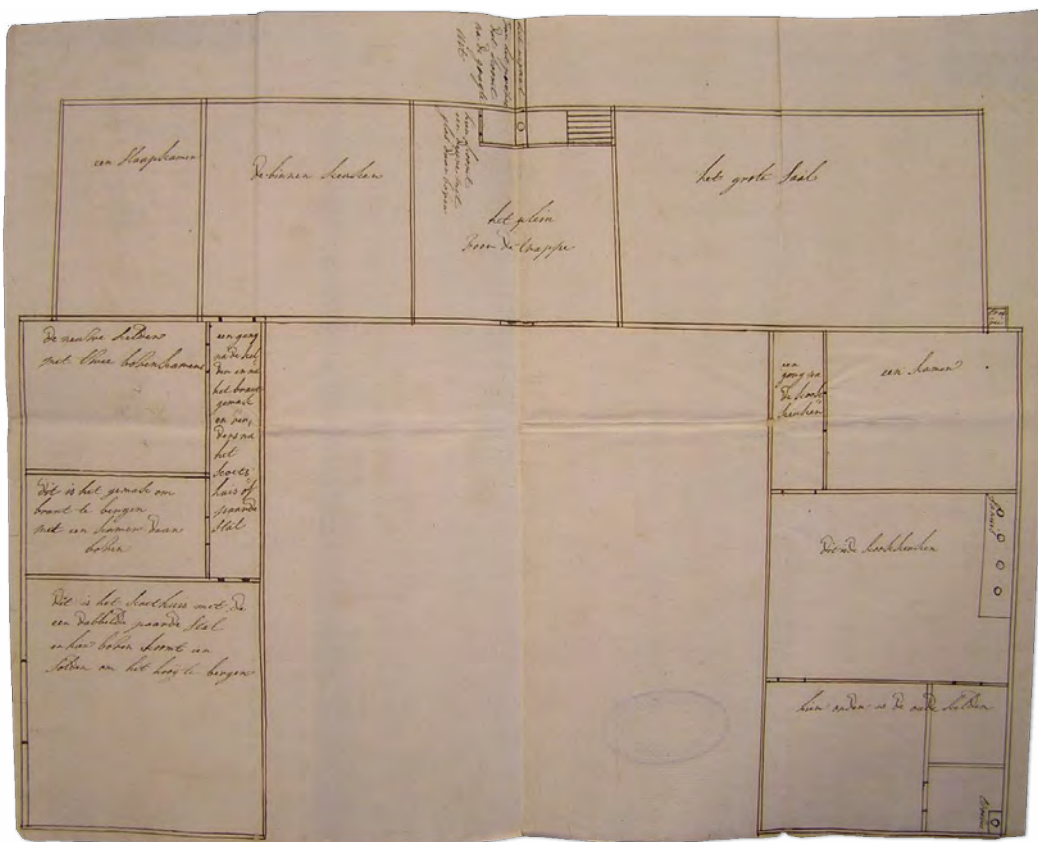
In het museum De Valkhof te Hellendoorn bevinden zich twee zeventiende-eeuwse portretten op houten panelen. Het zijn pendanten, twee bij elkaar behorende kunstwerken, van een man en een vrouw die elkaar aankijken. Prof. dr. ir. Felix Vening Meinesz schonk ze in de jaren zestig aan de net opgerichte oudheidkamer Erve Hofman. De schilderijen waren al enige tijd in familiebezit maar volgens Vening Meinesz afkomstig van een 'kleine, thans afgebroken herberg te Hellendoorn'. Vermoed wordt dat dit De Halve Maan was aan de Dorpsstraat, waar nu een supermarkt is gevestigd. De toenmalige eigenaar zou ze bij de afbraak van Katenhorst hebben overgenomen. Overigens was de herbergier niet op zoek naar een fraaie wandversiering. De panelen werden op maat gezaagd, er werden handgrepen aangebracht en met de portretten aan de binnenzijde konden de schilderijen uitstekend dienst doen als bedstededeurtjes.

Vening Meinesz dacht dat het wapen op het portret van de man van de familie Walboth van Bassenheim was. Daarmee was de link naar Katenhorst gelegd, aangezien Hendrik Lodewijk van Bernsau, die in de zeventiende eeuw heer van Katenhorst was, met Maria Elizabeth van Walpott was getrouwd. Het afgebeelde echtpaar zouden dan haar vader en moeder zijn. Echter, dit wordt tegenwoordig door deskundigen tegengesproken. Wie er wel op de panelen staan, is nog een raadsel.

Anoniem, olieverf op paneel, 89,5 x 43 cm (links) en 89,6 x 34 cm (rechts).

Museum De Valkhof, Hellendoorn.

Volgens deze plattegrond van Katenhorst uit 1757 was Katenhorst een U-vormig, aanzienlijk huis van twee verdiepingen. Het is echter de vraag of het landhuis ooit gebouwd is zoals hier getekend. Het werk moest immers nog uitgevoerd worden, zoals blijkt uit opmerkingen als: 'Hier komt een Deure met glas daar boven'.

Archief Rechteren (inv. nr. 1000).

was met het hoofdgebouw aan de kant van de Regge. De vleugels wezen naar het oosten en vanaf het zo gevormde binnenplein liep een allee richting de huidige Meester Werkmanstraat. In dat jaar werd Katenhorst deels gerestaureerd en er werd een 'bequame boerenwoning' gebouwd. Ondanks dat werd het landhuis al in 1775 voor afbraak verkocht.

Zichtbaar verleden

Katenhorst is verdwenen. Er herinnert nauwelijks nog iets aan wat toch ooit een aanzienlijk huis moet zijn geweest. Er resten ons geen tekeningen of schilderijen, we weten niet hoe het buitenhuis er uitzag. De gracht lag er nog

De gracht bij Katenhorst was er in 1870 nog. De verbinding met de Regge is aangegeven als 'sloot' en 'drassig'.

Collectie Stieltjes, HCO Zwolle.

rond 1900, maar is nu allang gedempt en volledig opgegaan in het landschap. Waar de Overwaterweg de Katenhorstweg raakt, loopt de laatste in een scherpe bocht richting de Meester Werkmanstraat. Deze asfaltweg was ooit de oprijlaan. Nog lang stond dit deel van de Katenhorstweg bij de boerenbevolking bekend als 'de allee'.

Waar?

Katenhorst stond ten westen van de Regge op het punt waar de Katenhorstweg in een rechte hoek richting de Meester Werkmanstraat loopt.

Huis Eelerberg, najaar 2011.

Eelerberg, een Amsterdams landhuis in Hellendoorn

Het op een helling van de Sallandse Heuvelrug gelegen huis Eelerberg werd in 1865 gebouwd in opdracht van Sjoerd Anne Vening Meinesz. Al eerder had zijn vader Hendrik Meinesz belangrijke ontginningsprojecten uitgevoerd, waardoor het landschap ingrijpend veranderde. Hij liet de Eelerberg bebossen en de aangrenzende woeste gronden ontginnen. Om de nodige mest, vooral stadsdrek, aan te voeren liet hij de Boksloot graven. Vanaf het Overijssels kanaal kon dat met door paarden getrokken, platboomde schuitjes, zogenaamde bokken, verscheept worden naar de Eelerberg. Sjoerd Anne bouwde het landhuis vast aan zijn vaders boerderij uit 1847. De boerderij werd later afgebroken.

Mr. Sjoerd Anne Vening Meinesz was aanvankelijke journalist, hij schreef voor het Algemeen Handelsblad. Vervolgens ging hij de politiek in, werd burgemeester van Rotterdam, Eerste en Tweede Kamerlid. Tenslotte werd hij burgemeester van Amsterdam. Het hielp misschien dat hij getrouwd was met burgemeestersdochter jonkvrouw Cornelia Anne Clasina den Tex.

Voor de conservatief-liberale Vening Meinesz was de Eelerberg een buitenhuis, waar hij vooral 's zomers enige tijd verbleef. De familie werd bij aankomst door de kinderen van de pachters met vlaggetjes feestelijk ingehaald.

In 1883 kocht Vening Meinesz het kasteelterrein waar Schuilenburg ooit stond en geleidelijk aan breidde hij zijn bezittingen uit door voormalige pachtboerderijen van het kasteel weer op te kopen.

Sjoerd Anne Vening Meinesz overleed in 1909. Zijn vrouw liet in 1921 de Eelerberg volledig verbouwen. De Amsterdamse architect J.H.E. Leliman gaf het landhuis zijn huidige elegante uiterlijk. We kennen Leliman allemaal als ontwerper van de A.W.N.B.-paddenstoelen. Daarnaast bouwde hij het bekende stationskoffiehuis tegenover het Centraal Station in Amsterdam. Onder zijn architectuur verrees begin jaren twintig op de Eelerberg ook de karakteristieke rentmeesterwoning met op het dak een klokkenstoel.

Het beheer van het landgoed werd voortgezet door de zoon, prof. dr. ir. Felix Andries Vening Meinesz (1887-1966), een briljant geofysicus. Hij verwierf in de jaren dertig van de vorige eeuw bekendheid met wetenschappelijke reizen met onderzeeboten. Hij schijnt ruim 200.000 mijl te hebben afgelegd. Een

Vening Meinesz, what's in a name?

De initiatiefnemer van de grote ontginningen op en rond de Eelerberg was de Fries Hendrik Meinesz (1801-1864). In 1847 kocht zijn neef, de in Hellendoorn wonende Jolles Gabe Veening, voor hem de nodige woeste gronden. Het onherbergzame gebied werd geleidelijk aan omgetoverd in welig begroeide hellingen en vruchtbare landbouwgronden.

Hendrik was getrouwd met zijn nicht Sjoerdje Veening. Bij de geboorte van hun zoon overleed Sjoerdje in het kraambed. Men zegt dat Sjoerd Anne al vanaf zijn geboorte Vening Meinesz genoemd werd om zo de gedachtenis aan zijn moeder levend te houden. Waarom er een letter e uit Veening verdween, is niet duidelijk. Sjoerd Anne had een indrukwekkende carrière. In de tachtiger jaren werd hij burgemeester van Rotterdam, hij heette toen officieel nog Meinesz. Zijn huwelijk met de Amsterdamse burgemeestersdochter jonkvrouw Cornelia den Tex en later het burgemeesterschap van de hoofdstad brachten een bepaalde status met zich mee. Daar hoorde natuurlijk een dubbele naam bij en voor de zekerheid liet mr. Sjoerd Anne Meinesz de naam van zijn moeder in 1892 bij Koninklijk Besluit officieel aan zijn achternaam toevoegen. Met één e.

Huis Eelerberg, gebouwd in 1921 door J.H.E. Leliman. De karakteristieke dakkapel is inmiddels verdwenen.

van de reizen is in 1935 verfilmd, hij was op slag wereldberoemd. De 'Diving Dutchman' had toch nog tijd over voor de Eelerberg. Hij bemoeide zich persoonlijk met de bebossing en door zijn internationale contacten kon het zaad van uitheemse bomen worden gekweekt en geplant, zoals de douglasspar. Restanten van een arboretum, of beter gezegd een pinetum, want er staan alleen naaldbomen, zijn nog steeds te vinden links langs de licht hellende oprijlaan richting het landhuis.

Zichtbaar verleden

Het huis is vanaf de Elerbergweg alleen 's winters goed te zien. Een paar honderd meter ten noorden van het rentmeesterhuis leidt een breed pad naar het landhuis en de tuinmanswoning met schuur. Een wandeling over het door Staatsbosbeheer beheerde landgoed is zeer de moeite waard. Ten westen van het huis is een vijver met eilandje te vinden.

Grote delen van de negentiende-eeuwse parkachtige aanleg zijn vrij te bezoeken. Vanaf de rentmeesterwoning loopt de oorspronkelijke oprijlaan verborgen in het bos schuin richting het zuidwesten om een halve kilometer verder links af te buigen en evenwijdig met de Sanatoriumlaan verder te lopen naar de Ommerweg. Daar, aan het begin van de laan, staan nog twee hekpalen met het opschrift: EELER BERG.

In de bossen van de Eelerberg heet een van de paden sinds enkele jaren de Vening Meineszlaan. De Corneliahoeve aan de Steenhaarweg herinnert aan jonkvrouw Cornelia den Tex.

Waar?

Huize Eelerberg ligt noordelijk van Hellendoorn, ten westen van de Ommerweg, Elerbergweg 1.

Van de prachtige omgeving van de Rohorst is weinig over. Het landhuis bevond zich waar nu de boerderij op het midden van de foto staat.

Rohorst, een waar paradijsje

Waar het landhuis ooit stond, is nu een boerderij gevestigd, Rohorst 5. De adressering in dit gebied is buitengewoon verwarrend. Veel weggetjes tussen de weg van Marle naar Den Ham en de ongeveer een kilometer naar het westen gelegen Meerssendijk kregen in 1949 voor het gemak allemaal de naam Rohorst. Van de bescheiden villa is niets over, afgezien van enkele houtwallen in de weilanden.

De oorsprong van het landgoed Rohorst is in nevelen gehuld. Volgens de Hammer historicus en gemeentesecretaris H. Konijnenberg werd Rohorst in 1841 gebouwd door de Hervormde predikant H.L.C.E. Bakker (1828-1866) en werd het huis naderhand bewoond door zijn twee ongehuwd gebleven dochters Anna en Walradina. Daarna kwam het in verschillende andere handen en werd het in 1937 afgebroken.

De Hellendoornse streektaaldichteres Johanna van Buren weet echter te melden dat de zoon van een Deventer patriot op Rohorst was geboren.

De Rohorst omstreeks 1785 op een kaart die deel uitmaakt van de Hottingeratlas.

En dan zitten we ruim vóór 1841. Wat was het geval? De Deventer koopman W.A. Ninaber had de nodige politieke aspiraties en wel van patriottische aard. Tijdens de tumultueuze gebeurtenissen in 1787, waarbij de patriotten een revolutie trachtten te ontketenen, maar de orangisten die in de kiem smoor- den met behulp van de koning van Pruisen, weken veel hervormingsgezinden uit naar Frankrijk. Zo ook Ninaber. Al snel werd het wat rustiger en kon hij terugkeren naar Nederland. Zijn gezin liet hij voor de zekerheid enkele jaren buiten Deventer wonen. In 1789 werd zijn vierde zoon, Engelbertus Cornelius, geboren. Johanna vertelt over deze Engelbertus: 'toew zien moder van um in verwachtinge was, was 't al in de troebele tied van de Fraansche revolutie (...) Zien moder is egoan nao kunnigheid of familiey dee wonnen op de Roohös, Roohorst, tusschen Maar'1 en Den Ham ... en door is hee geboren'. Rohorst bestond dus al ten tijde van de patriottische revolutie en wie weet hoe lang al daarvoor. De dichteres had gelijk, want in de zogenaamde Hottingeratlas die dateert uit de jaren 1773-1792, is Rohorst ingetekend.

De verliefde ingenieur

Marie Ovink woonde in haar tienerjaren met haar moeder op het landgoed Rohorst. Haar te boek gestelde herinneringen geven een beeld van de sociale contacten van haar familie met de gegoede burgerij en de landadel in en rondom Den Ham in de jaren vijftig van de negentiende eeuw. Het wemelt in haar relaas van notabelen als burgemeesters, dominees, dokters, notarissen, kantonrechters en Indische kapiteins. Marie en haar moeder werden op de thee gevraagd in Archem en bezochten ook freule Van der Wyck in haar splinternieuwe villa Klein Archem bij de Nieuwe Brug. Met de Hammer huisarts Cappenberg en zijn vrouw reed ze naar Schuilenburg: 'Wat kon men daar nog goed zien, dat er vroeger een burcht moest hebben gestaan,' noteerde ze. De burgemeester van Den Ham, Johannes Helderman, was haar oom. Via hem maakte ze kennis met de heer en mevrouw Stieltjes. Ir. Stieltjes was een vooraanstaand waterbouwkundige en woonde ten tijde van de aanleg van het Overijssels Kanaal in Den Ham. Marie ging nogal eens uit logeren en zo verbleef ze ook enkele weken bij de familie Sandman in Hardenberg. Terwijl Marie en Truida Sandman voor het raam zaten met een handwerkje, kwam er een 'jongmensch' beleefd groetend voorbij. Al gniffelend vernam Marie dat hij ingenieur was en te Gramsbergen onder Stieltjes aan het kanaal werkte. De jongeman was duidelijk in haar geïnteres- seerd en van het een kwam het ander. Ingenieur H. (zijn naam komen we niet te weten) inviteerde Marie, Trui met haar 'galant' en enkele anderen voor een bezoek aan de 'keet' bij Gramsbergen om de werkzaamheden aan het kanaal te

Er zijn meer herinneringen aan Rohorst geboekstaafd. Omstreeks 1917 liet de Borculose Marie de Voogt-Ovink op eigen kosten haar *Jeugdherinneringen* drukken. De in 1833 te Zwolle geboren Marie woonde vanaf 1851 enkele jaren op Rohorst en beschrijft het landgoed en haar ervaringen nauwkeurig. Als ze via een 'lelijke zandweg met diepe sporen' voor het eerst bij de Rohorst aankomt, treft ze een 'lief wit gepleisterd landhuis' aan. Vanuit een van de ramen kon ze de Lemelerberg zien. Het landhuis was vast gebouwd aan een boerderij, en werd daarom een 'Spieker' genoemd, zo vertelt ze. Het was er een waar paradijsje: 'Er waren zulke breede paden, dat men er wel met een rijtuig door kon rijden. Dicht bij het huis was een groot prieel met een rustieke bank er in; zoo was er ook een achter in den tuin, bij het witte hek.' Naast vruchtbomen en hazelnootstruiken ('heerlijk') was er in een van de hoge bomen een ooievaarsnest. De statige vogels kwamen af en toe 'in den tuin wandelen, vooral toen ze wat aardappelkruid en brood vonden'.

bekijken. In het houten gebouwtje presenteerde de gastheer thee met koekjes en er stond zelfs een boeket bloemen. Het gezelschap ging later wandelend naar een hotel in Dalen, iedere heer met een dame 'aan den arm', waarbij Marie natuurlijk werd begeleid door haar ingenieur. In de zaal van het hotel stond een piano en dus werd er muziek gemaakt en gedanst. Terug in de keet werd er nog een 'heerlijk souper' genuttigd, 'gekruid door allerlei gezelligs, want ieder wist iets aardig voor te dragen en te vertellen.' Terwijl om een uur of tien de koets voor de dames klaar stond om ze terug naar Hardenberg te brengen, stapte onder 'vrij wat gelach' de amoureuze ingenieur ook in.

Enkele weken later, Marie was weer thuis, moest zij een brief bezorgen bij oom Johannes. Op de terugweg, op de 'morsigen Kolden Diek', ontmoette ze twee heren in lange waterlaarzen. Het waren de heer Stieltjes en, jawel, meneer H. De levendige jongeman zag er zeer bedrukt uit en praatte bijna niet, wat Marie nogal verwonderde. Pas veel later hoorde ze dat de arme ingenieur die middag haar moeder om haar hand had gevraagd. Moeder had beslist geweigerd. Enkele weken later nodigde het echtpaar Stieltjes Marie uit om hen te vergezellen naar Indië, waar de ingenieur 'eenige waterwerken' moest opnemen. Marie had wel oren naar zo'n avontuur, zeker ook vanwege die 'lieve meneer en mevrouw S.'. Maar haar moeder wilde haar niet laten gaan. Stel je voor dat de verliefde ingenieur ook mee zou gaan!
Marie heeft hem nooit terug gezien.

Zichtbaar verleden

Het lieflijke landgoed is van de aardbodem verdwenen, maar de naam Rohorst is tegenwoordig nog volop aanwezig, nog afgezien van de wirwar van landweggetjes met dezelfde naam. Het iets dichterbij het dorp gelegen sportpark draagt de naam Rohorst, maar de meeste sportbeoefenaren zullen geen weet hebben van het eeuwenoude landhuis waar het zijn naam aan ontleent.

Waar?

Op de huisplaats van het landhuis Rohorst staat nu een boerderij, Rohorst 5, ten zuiden van Den Ham.

De Rohorst, hier gefotografeerd in 1916, werd in 1937 afgebroken.

Huis Archem.

Archem, verscholen in het groen

De buurtschap Archem is oud, zeer oud. De hof Arachem wordt al in het jaar 947 genoemd als bezitting van het vrouwenklooster Essen aan de Ruhr in Westfalen. Onder het hof vielen weer andere agrarische bedoeningen met Arachem als centrum. De bewoners of gebruikers van die erven en landerijen waren 'hillige luden', mensen die in dienst van de kerk stonden.

Ondanks de respectabele ouderdom heeft Arachem of Archem het nooit tot havezate gebracht. Het oude huis Archem uit het eind van de zeventiende eeuw was een laag, witgepleisterd landhuisje. Het had zeker geen kasteelachtig uiterlijk al was er een gracht en werd het geflankeerd door enkele bouwhuizen.

In 1778 kwam het huis in bezit van de familie Van der Wyck. Aan de plantactiviteiten van Hendrik van der Wyck (1783-1854) heeft de buurtschap

De achterzijde van huis Archem, rond 1890.

Archem zijn bosrijke uiterlijk te danken. Zijn zoons werden in 1867 in de adelstand verheven.

In 1854 liet jhr. Frederik Theodorus van der Wyck voor zijn zuster Klein Archem bouwen aan de weg van Lemele naar Ommen, op een steenworp afstand van de Nieuwe Brug.

Het huidige landhuis ziet er zeer achttiende-eeuws uit, maar is nog geen honderd jaar oud. De eerste steen werd pas in 1925 gelegd in opdracht van jhr. Evert Rein van der Wyck, die kennelijk vond dat Archem wel wat meer allure mocht hebben. Architect was Andries de Maaker, terwijl het park werd ontworpen door de toen al op leeftijd zijnde, bekende tuin- en landschaps-architect Leonard Springer.

Evert Rein was kamerheer van koningin Emma en overleed in 1935. Zijn vrouw Frederica Speelman bewoonde het huis tot op hoge leeftijd, zij overleefde hem veertig jaar. Haar nicht, die eveneens de leeftijd der zeer sterken bereikte, bewoonde in die tijd Klein Archem. Zo had de buurtschap jarenlang twee oude jonkvrouwen in haar midden.

Zichbaar verleden

Het huis wordt nog bewoond door de familie Van der Wyck en het landgoed is dus niet vrij toegankelijk. Het huis is vanaf de wal langs de Beukenallee vooral in de winter en in het vroege voorjaar goed te zien. Vanaf deze Beukenallee loopt de oprijlaan, de Jonckheer Van der Wycklaan, naar het huis. Strenge borden ontmoedigen de nieuwsgierige bezoeker en verderop sluit een groot ijzeren hek de toegang af. Ondanks die geslotenheid heeft jonkheer Henri van der Wyck (1927-2001) veel gedaan voor de promotie van de Nederlandse landhuizen. Van zijn hand verscheen onder meer de dissertatie *De Nederlandse buitenplaats* en hij was de initiatiefnemer van de serie *Villae reconditae* of droomhuizen, waarin ook een deel over Archem verscheen.

Waar?

Huis Archem staat in de gemeente Ommen, ongeveer anderhalve kilometer ten zuiden van de Regge en oostelijk van de Lemelerweg, aan de Jonckheer Van der Wycklaan.

De kaarten van Thomas Stieltjes

In deze publicatie zijn bij enkele hoofdstukken over havezaten en landhuizen fragmenten van kaarten geplaatst waarop het grachtenstelsel goed is te zien. Deze kaarten zijn vervaardigd door ingenieur Thomas Joannes Stieltjes, die leefde van 1819 tot 1878. Hij groeide op in Leuven, toen België en Nederland nog één land vormden. Zijn vader was legerofficier en Thomas zou in zijn voetsporen treden. Nadat in 1830 de Belgische onafhankelijkheidsstrijd losbarstte, trok het gezin in 1831 naar Nederland. In 1834 meldde de vijftienjarige Thomas zich aan als vrijwilliger bij de artillerie in Nijmegen en vervolgde hier zijn opleiding. Naast militair was hij schrijver en publiceerde hij over krijgskunde. Stieltjes was met zijn ideeën zijn tijd ver vooruit. In 1846 was hij betrokken bij het in kaart brengen van de waterhuishouding in Overijssel (legerofficieren waren vaak ingenieur, in die tijd was dat één vakgebied). Men wilde de doorvaarbaarheid van de rivieren verbeteren en een kanalenstelsel aan leggen.

Thomas Stieltjes ((1819-1878).

Ingenieur van kanalen

In 1851 ging Stieltjes als ingenieur aan de slag bij de Overijsselse Kanalisatie-Maatschappij (OKM). Drie jaar later was hij directeur. In 1858 werden de kanalen geopend voor de scheepvaart. Overijssel had een kanalenstelsel, maar de provincie had nog veel te kampen met wateroverlast, van rivierwater wel te verstaan. Of er was te weinig water, waardoor rivieren als de Regge wel eens droogvielen, of hele gebieden waren onbegaanbaar door overstromingen, waarbij de grillige Regge op een meer leek.

De Regge recht

De provincie besloot dit probleem eens te laten onderzoeken. In november 1868 begon men met het onderzoek en Stieltjes zou hierbij de hoofdrol spelen. Allereerst kreeg hij de opdracht alle beken en rivieren van Overijssel

in kaart te brengen. Vervolgens moest hij een strategie verzinnen om de waterhuishouding te verbeteren. Stieltjes behoorde tot een nieuwe generatie ingenieurs die de stroomverbeteringsstrategie aanhing. De nieuwe aanpak was het water zo snel mogelijk af te laten voeren via een zo doelmatig mogelijke afwateringsstroom. Normaliseren van rivieren noemden ze dat. Stieltjes stelde bij dit plan veel bochtafsnijdingen voor (kanaliseren zeggen we nu). De rivieren werden beter bevaarbaar en overtollig water kon sneller wegstromen waardoor de kans op overstromingen gering was. De afsnijdingen zijn soms goed op de kaarten te zien. Stieltjes bedacht een ingenieus plan om de wintervloeden te behouden. Dat betekende dat de rivieren 's winters het land overstroonden zodat de landbouw zou profiteren van de bemestende werking van het water. Vijftig jaar lang heeft dit systeem zo gefunctioneerd.

Kist

Om zijn plannen te realiseren, moest hij alle rivieren en beken van Overijssel goed in kaart brengen. Voor de kaarten die hij hiervoor gebruikte, liet hij een zwarte kist vervaardigen. De sierlijke letters zijn nog steeds te lezen:

De kist van Stieltjes.

Kanaliseringsplannen Ingenieur T.J. Stieltjes, staat er op. In de kist lagen honderden vellen geschept papier. Met zijn medewerker ging hij in 1871 op pad, het land in, meten, rekenen, tellen, tekenen. Gestaag zette hij alle Overijsselse waterstromen op de vellen papier. De kaarten zijn minutieus uitgewerkt. Dankzij Stieltjes en zijn kist, waarin de kaarten anderhalve eeuw lagen opgeborgen, is er informatie van onschatbare waarde over de Overijsselse rivieren bewaard gebleven. Ingenieur Stieltjes nam ook de Regge onder de loep.

Stieltjes en de Regge

Hoe de ingenieur en zijn medewerkers de havezaten aantroffen, is niet met zekerheid te zeggen. De havezaten hadden hun hoogtijdagen wel gehad. Sommige stonden al leeg, of waren een ruïne, andere werden net gesloopt. De kasteeltjes waren altijd omgracht en maakten daarbij gebruik van de Regge, een oude arm van de rivier of een bewateringskanaal. Stieltjes tekende de grachtenstelsels stuk voor stuk heel gedetailleerd in. Hierdoor zijn we dankzij Stieltjes, zonder dat het zijn bedoeling was, meer te weten gekomen over de havezaten langs de Regge.

Stieltjes en Overijssel

Zou hij met plezier in Overijssel hebben gewerkt? Hield hij van de Regge? Genoot hij van de verhalen over de kastelen aan de Regge? We zullen het nooit weten. Thomas Stieltjes was een bevlogen man, die zijn werk met passie en overtuiging uitvoerde. De uitvoering van zijn in kaart gebrachte voorstellen (die in zijn zwarte kist lagen) maakte hij niet meer mee. Stieltjes stierf in 1878 op 59-jarige leeftijd te Rotterdam. Hij wordt er geëerd met een monument op het Burg. Hofmannplein. In Drenthe is zijn naam vereeuwigd met het Stieltjeskanaal en in diverse steden wordt hij geroemd met een straatnaam. Overijssel is wat magertjes met zijn erbetoon aan deze briljante ingenieur. Maar we hebben zijn kaarten en kist, veilig opgeborgen in de archieven van het Historisch Centrum Overijssel.

Literatuur en bronnen

Algemeen

1000 jaar kastelen in Nederland; functie en vorm door de eeuwen heen / red. H.L. Janssen e.a. Utrecht, 1996.

Dalhuizen, H.D. Carl Sophronius Philipp graaf van Flodorf en Wartensleben en de admisie tot de Ridderschap van Overijssel, In: *Overijssels Historische Bijdragen* 112 (1997), 109-117.

Eshuis, G.J. *Ontdekkingsreizen langs de Regge; historische speurtochten rond Hellendoorn, Den Ham en Daarle* Nijverdal, 2010.

Gevers, A.J., en A.J. Mensema *De havezaten in Salland en hun bewoners* Alphen aan den Rijn, 1983.

Gevers, A.J., en A.J. Mensema *De havezaten in Twente en hun bewoners* Zwolle enz., 1995.

Gevers, A.J., en A.J. Mensema *Over de hobbelde bobbelde heyde; Andries Schoemaker, Cornelis Pronk en Abraham de Haen op reis door Overijssel, Drente en Friesland in 1732* Alphen aan den Rijn, 1985.

Hattinga Verschure, P.P. *Een wereld van verschil; een tekenreis door Nederland in het spoor van Andries Schoemaker, Cornelis Pronk en Abraham de Haen* Alphen aan den Rijn, 2010.

Ponsteen, A. *Het kerkdorp Hellendoorn in vroeger eeuwen* Hellendoorn, 1970.

Ponsteen, A. *Oald Helderns sprokkelholt* Hellendoorn, 1983.

Rientjes, A.E. *Oud Hellendoorn en omgeving* Zwolle, 1933.

Rientjes, A.E. *Op wandel; historische wandelingen door Hellendoorn en omgeving* Nijverdal, 2005.

Stenvert, R., Chr. Kolman en B. Olde Meierink *Overijssel Zeist* enz., 1988 (Monumenten in Nederland; 3).

Tromp, H.M.J. *Kijk op kastelen* Amsterdam enz., 1979.

www.kastelen.nl

www.wikipedia.nl <html> 2011 (voor de gegevens over Schoemaker, Pronk en De Haen)

<http://absolutefacts.nl/kastelen> <html> 2011

De 'Atlas van Schoemaker' is te bekijken in *Het geheugen van Nederland* op <http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/collecties/schoemaker>

Archem

Dijk, E. Archem, achter het groen verscholen, In: *Nieuws uit Ommen* (30 okt. 1991).

Gevers, A.J., en A.J. Mensema *Huis Archem* Alphen aan den Rijn, 2008.

Ouweneel, A.P. Archem 947-1997, In: *De darde klokke* (1997) 102-104.

Den Dam

Bartels, W. *De havezate Den Dam en de marke van het kerkdorp Hellendoorn vanaf 1774* Nijverdal, 1994.

Ponsteen, A. *Nieuwe speurtocht door oud-Hellendoorn* Enschede, 1978

Webbink, D., en E. Ligtenberg *Herinneringen aan het Huis Den Dam in het dorp Hellendoorn; September 1831; negentiende-eeuwse tekeningen van havezate en dorp* Nijverdal, 2006

Eelerberg

Geuverink, J., en D. Houwaart *Ongekende schoonheid; rijksmonumenten 1850-1940 in de gemeente Hellendoorn*. Nijverdal, 2004

Laar, J.N. van 'De Eelerberg', *bosontwikkeling en bosbeheer van een landgoed op de Sallandse heuvelrug* Wageningen, 1993.

Eerde

Eeten, S. van, E. Oudejans en E. Ruiten *Krishnamurti in Ommen; wandelen langs vergeten paden* Ommen, 2004.

Waarheid zonder weg; honderd jaar Krishnamurti / eindredacteur Hans van der Kroft. Den Haag, 1995.

www.beleven.org <HTML> *Kunstbedrijf Arnhem* (2011).

Eversberg

Twente te pronk: drie eeuwen verbeeld in prenten, tekeningen en aquarellen 1600-1900 / red. H. Hagens, B. Olde Meijerink Enschede enz., 1986.

Kuile, G.J. *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* Almelo, 1911.

Ponsteen, A. *Van Noetsele tot Nijverdal* Enschede, 1973

Webbink, D. Nijverdal 175 jaar In: *Mijn Stad Mijn Dorp* (2011) 2, p.16-18.

Mennigjeshave

Konijnenberg, H. *Ontsloten verleden van Den Ham S.l.*, 1979.

Rohorst

Buren, J.F. van. Heldern van vroeger, In: *Verzamelde gedichten* [luxe editie]. Enschede, 1981, p. 616.

Konijnenberg, H. *Hammer heemkennis* 1991, dl. 1, p. 65-67.

Voogt-Ovink, M.W. de *Jeugdherinneringen* Borculo, ca. 1917.

Wiefker, J.H.R. Marie Ovink en haar 'Jeugdherinneringen', In: *Jaarboek Twente* (1999) 124-136.

Schuilenburg

Ponsteen, A. *De havezate Schuilenburg en de Reggevallei* Hellendoorn, 1982. (Ook over Katenhorst).

Hagens, H. *Molens, mulders, meesters; negen eeuwen watermolens in de Gelderse Achterhoek, Salland en Twente* Hengelo, 1979.

Ligtenberg, E., en F. van den Berg *Schuilenburg spreekt* Hellendoorn, 2006. Vening Meinesz, F.A. Het kasteel Schuilenburg bij Hellendoorn vroeger Ter Molen geheten, In: *Verslagen en mededelingen VORG* 73 (1958). (Ook over Katenhorst).

www.schuilenburg.nl

Harmen van Delden

Donkersloot-de Vrij, Y.M. *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750; handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven* Groningen, 1981.

Thomas Stieltjes

Jehee, L. Thomas Stieltjes: stuwende kracht bij het waterbeheer in Overijssel, In: *Mijn stad mijn dorp* 2 (2011) 6,22-25

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek Leiden, 1911-1937. Dl. II, p. 1370.

Kersbergen, A.Th.C. *Rotterdamse standbeelden, monumenten en gedenktekens* Rotterdam, 1948, p. 49-52.

www.parlement.com <HTML> *Parlementair Documentatiecentrum Universiteit Leiden* (2012).

www.rkd.nl Rijksbureau voor kunsthistorische documentatie <HTML> 2010

www.wikipedia.nl treffers : stieltjes; stieltjes sr; <HTML> CC.

www.wieiswieinoverijssel.nl <HTML> zd.

De oprijlaan bij Duivecate.

In *Van Eversberg tot Eerde* nemen de auteurs Ester Smit en Dinand Webbink de lezer letterlijk en figuurlijk mee op een tocht door verleden en heden van zeven kastelen en vijf landhuizen langs de Regge.

Van elk kasteel of havezate en van elk landhuis wordt de geschiedenis beschreven. Het is geen dorre opsomming van feiten, jaartallen en bewoners, maar het zijn spannende verhalen die het verleden doen herleven. Verder wordt van elke havezate en landhuis nauwkeurig verteld wat er tegenwoordig nog te zien is. Soms is dat een compleet kasteel, met tuinen, lanen en boerderijen, zoals Eerde, soms is dat een romantische ruïne met vervallen, maar interessante tuinen, grachten, een vijver en lanen, zoals bij Eversberg. In enkele gevallen is er praktisch niets over, zoals bij de havezaten Rhaan en Den Dam. Maar ook dan slagen de auteurs er in een boeiend beeld te schetsen van het kasteel en is het mogelijk je ter plekke een voorstelling te maken van hoe het ooit was.

Als bijlage bevat het boek een prachtige fietsroute langs alle kastelen en landhuizen door de mooie natuur van de gemeentes Hellendoorn, Twenterand en Ommen.

De speciaal voor deze uitgave gemaakte foto's zijn van Willem Wijnen.

www.hkhn.nl

